

ԴԻՍՇԵԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

1906

„Droschak“
ORGANE
de la Fédération
Révol. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse:
REDACTION DU JOURNAL
„Droschak“
GENÈVE (Suisse)

RECEIVED
A. R. F. BUREAU
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՄԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

1905 - 1906

Մի խելագար թւական ապրեցինք, լի փոթորկոտ, համախարհային կշիռ ունեցող իրողութիւններով, ուր այնպէս հիւսուում են կօն տրաստները՝ վիշտն ու բերկրանքը, դառն, անողորմ հիասթափութիւնն ու սանձարձակ խանդավառութիւնը... Ապրեցինք անգուլ, ապրեցինք մեր բոլոր նետարդներով, մեր ամբողջ էութեամբ: Կեանքի զարկերակը խիտեց ուժգին ու յարսաւ, արեան Աստածը մի վայրկեան չը դադարեց շեփորել ու շանթել, դէպքերի ահեղ գահավիժումը մի վայրկեան չընդհատուեց:

Եւ—ուշագրաւ, պատմական իրողութիւն—այս անգամ ևս, ինչպէս մարդկային ամբողջ պատմութեան մէջ, ինչպէս քաղաքակրթութեան առաջադիմութեան դրեթէ բոլոր դրւագներում՝ պատերազմն է, որ „ծնող է հանդիսանում ամեն բանի“, մի մեծ ընդհարում էր՝ որ ուղղակի և անուղղակի արտադրեց այնքան նշանակալի իրողութիւններ, որ թէև արիւնոտ ու աւերիչ թէև ինքնին մի հսկայական ոճիր՝ բայց տիեզերական էւօլյուցիայի, հանուր մարդկային ազատագրութեան տեսակէտից թերևս աւելի արդասաւոր եղաւ, քան որևէ ուրիշը պատմութեան նախորդ մեծ անցքերից:

Նա ոչ միայն մահացու հարւած տւեց աշխարհիս ամենամեծ բռնապետութեան, իրեց նրանից զինուորական դերիշխանութեան յաւակնութիւնները, որ նա ցոյց էր տալիս ծայրագոյն Արևելքում, որ նա մի օր բանեցնել էր ուղում ամբողջ Ասիայի վրայ. այդ բարերար ընդհարումը խորտակեց միահեծան բռնապետութիւնը նաև ներսում: Առանց Մանջուրական պատերազմի, չը գիտենք, ճշմարիտ, թէ երբ կը տեսնէինք սահմանադրական, գէթ կիսազատ Ռուսաստան: Մի նոր դարադուլս—անտարակոյս... Սահմանադրութիւնը իրողութիւն է, որքան էլ ուժգին ու կատաղութեամբ փչէ աէակցիայի հողմը, որքան էլ մեծ լինի նրա տարածած աւերն ու սարսափը:

Եւ պոստական դէպքի յաղթանակներն էին, անշուշտ, որ առաջին հղօր խթանը եղան Ռուսաստանի յեղափոխական շարժումն: Գեո. անցեալ տարւայ յունարին, երբ Պօրտ-Արտուրի անկման շէնքերուցիւ լուրը հազար

բաւոր արձագանքներով շուռաչեց կայսրութեան բոլոր անկիւններում— սկսեց ուժգին, չը տեսնուած, փրկարար խմբումը, որ բռնկեց բանւորական հոյակապ մի ցոյցի ձևով, Գապօն բահանայի առաջնորդութեամբ, արքայանիստ Պետերբուրգում, հէնց Չմերային պալատի առաջ: Յայտնի է այդ անդրանիկ, մեծ յեղափոխական քայլի ողբերգական վերջաւորութիւնը...

Սակայն, առաջին զարկը տրւած էր արգէն, շարժումը այնուհետև դնաց *crescendo*, յարածուն թափով, դնաց խորութեամբ և տարածութեամբ, նա անցաւ մայրաքաղաքից դէպի գաւառները, իսկ Ծայրերը վաղուց արգէն բռնկուած էին... Ուժգին խլրտաց ուս զօրքն անգամ, բռնապետութեան ամենամեծ պատուաբը. նա շատ տեղերում բացարձակ ըմբոստութեան նշաններ տւեց, իսկ Սև ծովի վրայ մի ամբողջ զրահանաւ ութ օր շարունակ ծածանեցրեց Յնդափոխութեան կարմրագոյն դրօշը...

Կամարիլլան զգաց, որ եր օրհասը մօտ է և ինքն էլ թափ աւաւ, սկսեց մի անսիրտ ուէակցիա յեղափոխութեան դէմ, խտրութիւն չը դրեց միջոցների մէջ և անշուր, քստմնելի արարքներով ցամառն ճիչեր պուկեց քաղաքակրթ մարդկութեան շրթներնրից: Նա կազմակերպեց հակա յեղափոխութիւնը դիւլային հանձարով, զուտ կօզակային մեթօդով. պօլիցիական ամենավայրագ հալածանքների հետ միաժամանակ նետեց ամեն տեղ, ուր հնարաւոր է, ազգաբնակչութեան կոյր, անգիտակց, յետադէմ տարրը խաղաղ առաջադէմ տարրերի վրայ և Բարդոլիմէոսեան գիշերներ սաբբեց հրէաների, հայերի, նոյնիսկ ուսանների մէջ:

Եւ այնուամենայնիւ ազատարար հոսանքը անշեղ գնաց իր ուղղութեամբ, ճեղքեց բռնակալութեան կանգնեցրած թոււքերը և կիսով չափ յաղթանակեց: Մի հսկայական գործադուլ, որ միացրեց երկրի բոլոր ծայրերում հարիւր հազարաւոր բանւորներ, փոստի ու երկաթուղու ծառայողներ, մանր առևտրականներ ու գիւղացիներ, ինտելիգենտ տարրեր և այլն—աւեց վրձուական հարւածը և միահեծան բռնակալութեան շէնքը ճարձատիւնով սկսեց վիւտակելը: Գիւլլոմիտ Վիտտէն, որ քիչ առաջ կնքել էր Պօրտսմուտում ուսուեապանական խաղաղութեան գաշինքը և տարել էր թշնամու գէմ մի „փայլուն յաղթութիւն“, ուս յե-

տադէմ մամուլի կարծիքով, — (188) — աղատամիտ Ախտէն, իր ձեռքն առնելով կառավարութեան ղեկը և տեսնելով երկիրը անօրինակ ճգնաժամի մէջ, անխնայ անութեան ու քայքայման գազաթին հասած՝ թելագրեց սարսափահար վեհապետին մի բիչ աւելի առաջ գնալ նախորդ խոստումներէից և ստորագրել տւեց սահմանադրական և էֆիմի մի բանի հիմնական սկզբունքները: Վամարիլլայի ամենախոշոր դէմքերը՝ Պօքէդօնուսցէփ Տրեպով, մեծ իշխան Ալադիմիր Լայն՝ հրաժարական տւին:

Մի մեծ յաղթութիւն՝ որ սակայն անմիջապէս մընայլեց, նսեմացաւ գաղանային հէկատօմբերով... Գարձեալ խրոխտ գլուխ բարձրացրեց Սեհարիւրակը, դարձեալ Բարդուղիմէոսեան գիշերներ: Այն ինչ՝ սահմանադրական խոստումները իրագործման նշոյլ չէին ցոյց տալիս, — Ախտէն անվերջ տարուբերում ու յապաղում էր...

Ահա այդ միջոցներում պայթեց երկրորդ գործադուլը, — այս անգամ անպատրաստ, վարանոտ, անաջող — որին հետեւեց զինուած ապստամբութիւն Բալտեան նահանգներում ու Մայր-Մօսկէայում: Արդիւնքը — փոքրիկ, յուսախաբութիւնը — մեծ: Յեղափոխական կազմակերպութիւնները չափից աւելի էին գնահատել իրենց ուժերը, չափազանցել էին գործադուլի բանակի դիմացկանութիւնը և ըստ երևոյթին, յոյսեր էին դրել նաև զօրքի վրայ: Գործադուլը երկար չը գիմացաւ, համերաշխութիւնը թոյլ էր գանազան տարրերի մէջ, իսկ զօրքը ամեն տեղ կանգնած մնաց իր «կոշման բարձրութեան վրայ» և անողորմ մասսային ջարդերով թէպէտ և ահագին դժուարութիւններով, ճնշեց զինուած ապստամբութեան առաջին խրոխտ արտայայտութիւնները:

Բռնակալութիւնը նորից սիրտ առաւ: Զիջողութեան տրամադրութիւն նա առ այժմ չի ցոյց տայ այլ ևս, Գուրնօփօ-Ախտէան դաշնակցութիւնը գուցէ նոյնիսկ աշխատէ կրճատել յայտարարած սահմանադրական իրաւունքները... Սակայն, անհնարին է որոշ բան գուշակել նոյնիսկ մօտիկ ապագայի համար, մի երկրում, ուր ամեն օր նոր ու ահեղ անակնկալներ են պայթում: Մի բան պարզ է, այն՝ որ վերստին դէպի հին ուժերի մընայլ ևս բացարձակ անկարելիութիւն է: Բռնակալութիւնը չէ կարող ապրել միայն սպանելով նա զրանով իսկ փորում է սեփական գերեզմանը: Երկիրը անտեսապէս խաբու քայքայել է, ֆինանսական տագնապը ծայր է տալիս արդէն և Պարբզի բանկերն անգամ դժարանում են անել ցարի կառավարութեանը՝ նոր փոխաւութիւններ...

*

Ծայրագոյն Արևելքի մեծ գրաման գրեթէ իսպառ մոռցնել էր տւել մերձաւոր Արևելքը: Այնուամենայնիս, արևելեան խնդրի հանդիցը ևս փոքր ինչ արոր-

ւեց, բացեց: Մակեդոնեան ստացաւ, Անգլիայի ջանքերով, մի կարևոր ուժօրմի իրական երաշխաւորութիւն: Եւրոպական համերգը, թէև անկատար ու վարանոտ, կարողացաւ արհամարհել սուլթանի յամառ ու յարատեւ դիմադրութիւնը և նուային ցոյցի միջոցով ընդունել տւեց եւրոպական ելմտական կօնսորը Մակեդոնիայում: Գա խնդրի լուծումը չէ, ի հարկէ և մակեդոնական ռազմի բանակը այսօր միացած՝ պատրաստութիւններ է տեսնում նորից ապստամբութեան դրօշը պարզելու հայրենի լեռներում:

Տաճկահայ ժողովրդի համար այս տարին ևս անցաւ ապարդիւն, առանց որևէ թեթևութիւն բերելու: Երկիրը ընդհանրապէս խաղաղ մնաց — խաղաղ, ի հարկէ համիդական մտքով: Մանր ու խոշոր հարստահարութիւններն ու հալածանքները շարունակեցին: Երկիրը «հանգիստ» ծայրերը ցնցեցին: Վ. Պօլսում, Երկրորդ մօտ և Զմիւռնիայում տեղի ունեցան դէպքեր, որոնք վճռական ազդեցութիւն կարող էին ունենալ թիւրք պետութեան ու միջազգային քաղաքականութեան վրայ՝ արևելեան հարցի նկատմամբ, եթէ չը վիժէին: Յուլիսի 22-ին սուլթանական միջնորդ մօտ, դժոխային մեքենայի միջոցով սպանութեան փորձ եղաւ Աբդուլ Համիդի դէմ, — ամենալուրջ փորձը, որ երբեք կատարւել է նրա գահակալութեան օրից ի վեր: Տանեսակ մարդիկ զոհ գնացին, սուլթանը ճողոպրեց...

1905-ը աղէտի թւական էր հայութեան համար, ոչ պակաս դժբախտ, քան 1895-ը: Քանի՜ բանի յոյսեր ի դերու ելան, քանի՜ ծրագրեր խորակեցին... Մի կողմից, ճիշտէ, բռնակալութեան անցեալ մի քանի ոճիրները մաքրեցին նոյն բռնակալութեան ձեռքով — վերագարձրին հայ եկեղեցական դոյքերը և վերաբացեցին հայ դպրոցները, բայց միւս կողմից — նոր փորձութիւններ, նոր պատուհասներ:

Թուրքական արշաւանքը, Աովկասում, մի սե էջ ևս աւելացրեց մեր բազմատանջ ժողովրդի պատմութեանը: Լանկթամուրը վեր բարձրացաւ գերեզմանից և աղէտալի տեսարանների մէջ վերստին փորձեց յափուրդ տալ վրէժխնդրութեան անյագ ու ատավիկ ծարուհին: Հին, դժնդակ ուրւականն էր, բոլոր վայրագ ուժերի մարմնացումը, որ կրկին անգամ գրոհ էր տալիս փոքրիկ, պատմական ժողովրդի դէմ, որը դարերից է վեր բաղաբակրութեան դրօշն էր հակադրել այդ մնայլ ուրւականին...

Աովկասեան կոշմարը մի փորձաքար եղաւ հայ ժողովրդի համար, — նա ճանաչեց իր իսկական թշնամիներին ու բարեկամներին. թշնամիներ որքան շատ, բարեկամներ այնքան քիչ... Ամենուրեք կոյր նախանձ, ծով ատերութիւն, ամենուրեք ատամների կրճտոց՝ հայի կուլտուրական ընդունակութիւնների, անգամ նրա դոյութեան աւթիւ... Մի անողորմ դաս, որ ապարդիւն

չի անցնի մի զարհուրելի վիճակ, որ հրահանգում է փարել ինքզնութեան և միայն ինքզնութեան դրօշակին և մնալ միշտ կազմ ու պատրաստ՝ ճակատագրի փորձութիւններին պատուով ու աջողութեամբ դիմաւորելու համար... Գասը տալիս է արդէն ցանկալի արդիւնքը. հայ ժողովուրդը բարձրացրել է խաւար ու ժերի նեւած ձեւնոցը և այսօր, իր մարտական կազմակերպութեան շուրջը համախմբած, կուռում է թըշնամիների ճնշող բազմութեան դէմ: Բոպէն լի է մահասարսուռ խորհրդաւորութեամբ. երբէք թերևս ճակատագիրը այսքան անագորոյն խաղ չէ խաղացել...

Սակայն, դրա հետ միասին—այդտեղ է ուշագրաւ հակասութիւնը կեանքի—դրա հետ միասին՝ կենդանորար արշալոյսի ցոլքն ենք տեսնում մեր նահատակ երկրի մէջ: Ճարտկող հրդեհների լուսավառութեան մէջ կուռ ու ջարդի, լաց ու կականի հսկայական ժխորի միջից այսօր արարատեան հայ աշխարհում, առաջին անգամը նրա բազմադարեայ գոյութեան ընթացքում, խրոխտ ելևէջներով արձագանքում է ս ա հ մ ա ն ա դ ր ա կ ա ն ա ղ ա տ ու լ թ ի լ ն ը, որ համայն Ռուսաստանի ըմբոստացման բռնուն յորձանքը խլեց միահեծան դահակալից:

Վովկասը այսօր կուռում ու միանգամայն տօնում է նաճած աղատութիւնը: Հին ուէժիմի սարսափները, կեղտն ու ժանգը կը վերանան, հայի ճակատից էլ մտայը կ'անցնի և նա հպարտ իր կոչումով, բազաբակրթութեան ու ազգերի համերաշխութեան դրօշը գըրկած՝ նոր թափ կ'առնէ աղատ ուէժիմի տակ ու թափ կը հաղորդէ նաև իր արիւնի եղբայրներին, սահմանից այն կողմ, որոնց ճակատագրի վրայ ուղղակի և անուղղակի պիտի անդրադառնայ ուէժիմի փոփոխութիւնը Պետերբուրգում ու Անգրկովկասում:

Հ. Յ. Գ ա շ ն ա կ ց ու լ թ ի լ ն ը, նոր տարւան թեւակոխելիս, կարող է հպարտ վստահութեամբ ասել, որ գործակցութեան իր բաժինն ունի նախորդ տարւայ մրկալի պայքարների մէջ: Մի կողմից բռնած յեղափոխական աշխատանքով Ցաճկաստանում, միւս կողմից թաթարական հօրդանների դէմ մղած անդադրում կուռնելով՝ Գաշնակցութիւնը, այնուամենայնիւ, համաձայն Պարիզի ու ժընէվի միջկուսակցային Խորհրդաժողովներում աւելած հանդիսաւոր յանձնառութիւններին, պարզեց եր դրօշակը, հրապարակ հանեց իր մարտախմբերը նաև ռուսական բռնապետութեան դէմ, ձեռք ձեռքի տւած Վովկասում գործող այլ կազմակերպութիւնների հետ:

Բայց «Գաշնակցութեան» գլխաւոր կուռը հ ա կ ա յ ե ղ ա փ ո լ ա ու լ թ ե ա ն դ է մ էր, և այդտեղ նա թափեց անբու եռանդ, այդտեղ նա տւեց անգնահատելի զոհեր, որոնք արժանի էին աւելի բարձր, աւելի վսեմ մի գործի... Բախտի չարաշուք անօրինութիւն: Չը լինէր թուրք մասսայի այդ հակայեղափոխական, եղբայրադատ ըմբոստացումը՝ մենք ուրիշ կերպ կը ծա-

ռայէինք Վովկասի աղատագրութեան գործին և փորրիկ Գուրիան մենակ չէր պարզի զինւած ապստամբութեան դրօշը...

Ջոհեր, զոհեր... Սարսափելի, անողորմ փորձութեան մի թւական էր մասնաւորապէս «Գաշնակցութեան» համար: Մեռելներ կան, որոնց պատճառած սուգը չի նսեմանում անգամ ժողովրդական համատարած աղէտների ուռաջ: Եթէ մի կողմից հայ ժողովրդի պաշտպանութիւնը, որ այնքան կորովի կերպով իրենց ձեռքն են առել մեր ընկերները և որ այսօր հիացմունքի ու երախտագիտութեան ցոյցեր է յարուցանում Անգրկովկասի ամբողջ հայութեան մէջ, — եթէ մի կողմից այդ բոլորը լցնում է մեր սիրտը մի հպարտ ուրախութեամբ, ապա միւս կողմից՝ մենք ամեն անգամ անփարատելի վշտով ենք համակուռ, մտածելով այն մեծ կորուստների մասին, որ մեր կազմակերպութիւնը ունեցաւ անցեալ տարւայ ընթացքում, թէ թուրք-հայկական անմիտ կուռնելում և թէ ուրիշ ձեռնարկների մէջ Վովկասից դուրս, — կորուստներ, որոնց թանկագին, նւիրական շարքերում առանձին վեհութեամբ բարձրանում է «Գաշնակցութեան» առաջնորդի, մեր անմոռանալի, անզուգական Քրիստոս ֆօրի կերպարանքը:

Յարգանք նրանց: Կեանքի անիւր պտուռում է անսովոր արագութեամբ, արիւնտո գէպքերը իրենց տենդային գահավիժման մէջ, նոր-նոր բացող դամբարանները՝ ժամանակ չեն տալիս անգրագաւնալու մեր պաշտելի հանգուցեալների վրայ և մենք ստիպւած ենք թուուցիկ կերպով միայն յիշատակել... Յարգանք նրանց: Հեռու վանքեր վիշտն ու վհատութիւնը նոր կեանքի նախատօնակին, նրանց պէս վառւե՛նք ուղմի կրակով, նրանց պէս տոգորւե՛նք դադափարի վերջնական յաղթութեան գիտակցութեամբ, նրանց պէս արհամարհե՛նք վտանգն ու կուռ խոչընդոտները և յամառ, անվկանդ պայքարի մէջ խոր ըմբռնենք, որ այսօր, այս դժոխային օրերում, հայութեան այս բացառիկ ճգնաժամի օրերում, ամենահրամայական, ամենաստիպողական պահանջն է — ա պ ր ե ց ն ե լ հ ա յ ժ ո ղ ո վ ր դ ի ն:

« Գ Ր Օ Շ Ա Կ Ի » Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

(ՈՒՂԱՐԿԻԱԾ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻՆ)

Թիֆլիս, 6 | 19 յունւար.

Թիֆլիսը պաշարման վիճակի մէջ է: Ալիխանով ոչնաւակւած է գեմերալ-նահանգապետ: Ջիրախալընցի 218 հոգի պատկանող այլ և այլ սօցիալիստ ու յեղափոխական կազմակերպութիւններին: Նրանց թիրթիրը փակեցին: Նրեան-Բագու երկաթուղային գծի հսկողութիւնը յանձնւած է թուրքերին: Վրաստանը լուրջ յուզումներ թատր է: Արլեմալի ընդհարումներ են տեղի ունեցում: հայ-թրքական կուռնելը շարունակում են, միշտ խրախուսւած կառավարական ղեակցիայից: Երևանում սուրբուրթ խաղա-

վուծվում է: Գանձակի դաշտի վրայ Բաղաքենդ, Գետաքեկ հայ գլխերը աւերած են: Հայերը իրենց կողմից քար ու քանդ արին թրքական մի շարք գլուխը՝ Շայլուար, Բալչու, Թօփալհասամու, Քերվենդ, Ումուտու և այլն: Դաւալի թուրքերը սլաշարեցին չորս հայ գլուխ, բայց կորուստով յետ մղեցին: Երեք թուրք գլուխը թալանեցին: Կոնը տակաւին շարունակում է. թուրքերը աղերսում են կառավարութեան՝ օգնութիւն դրեկ իրենց: Խանարաղ և Խրամուրթ հայ գլուխերը վրայ ևս թրքական յարձակում եղաւ: Մեր խմբերը նորից զրուսեցին Ասկերանի կիրճը, կտրելով հաղորդակցութիւնը Շուշու թուրքերի հետ: 72 թուրք Ֆուրգոններ ընկան հայերի ձեռքը: Զօրքերը գնացին թնդանօթներով՝ մերոնց Ասկերանից դուրս մղելու նպատակով: Քրդերն ու թուրքերը յարձակեցին նաև Դալաղաւաստի վրայ, բայց հայերը յաղթանակով յետ մղեցին:

ԹԻՖԼԻՍ: 12 25 յունւար.

Յունւարի 6-ին 2000 թուրք, 1000 ծխաւորի հետ արշաւելով Պարսկաստանից, յարձակեցին Նարմաբդի (°), Վարազաբոյնի, Նախիջևանի կի, Փրջամալի

վրայ: Կոնը տեց 6 ժամ: Թուրքերը յետ մղեցին, տանելով իրենց հետ մեծ լուով ղլակներ ու վիրաւորներ, այն ֆուրգոնների մէջ, որոնք բերած էին՝ աւարը բարձելու համար: Հայերի կողմից սպանւած են 8 տղամարդ, 4 կին և վիրաւորւած են 9 հոգի: Կառավարութիւնը անգործ է: Հայերը իրենց կողմից յարձակեցին Կարաբլինի վրայ. այդտեղ թուրքերը տէին 150 զսինք, հայերը՝ 9 սպանւած և 6 վիրաւոր: Զարտախլու մօտ հայերը քար ու քանդ արին Սօգութլու գլուղը:

Ամսոյս 9-ին Նախիջևանում՝ նորից հրացանածութիւն: Այնտեղ սպանում են գլխւած թուրք խմբեր Պարսկաստանից: Յունւար 7-ին՝ նոր ընդհարում եղաւ Մխահանում, այնտեղ սպանեց մի խմբապետ Ռուբէն Ստեփանեանը, իր 4 ընկերների ու 17 զիւղացիների հետ. թուրքերի կորուստը—190 մարդ. թուրք ազգաբնակչութիւնը՝ հայ յարձակողական արշաւանքից շնորհիւ՝ տրամադրու էր հաշտութիւն խնդրել, բայց այժմ խրախուսւած կառավարութիւնից՝ հա նորից ռազմական վերք է բռնում: Կառավարութիւնը սպառնակներ է լինուում՝ հայերին զինաթափ անելու:

Հ Ա Յ Ո Ր Պ Ի Ի Ն Ե Ր Ը

Ը

Դ Ա Ր Ե Ր Ո Ւ Վ Ի Է Ժ

206 ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՄՆԻՆԻՆԻ Գ. ԱՄԵԱԿԻՆ

«Յոյսերու երկաթէ սանդուխին կատարներէն է որ Աւետիս կ'արձակեմ,
Մոխիրներու, ղլակներու և վշտերու հովիտներէն է որ հասայ ի քիզ,
և աւաղ քլամիլիս թեզանթներէն իմ շքից ցեղիս արիւնը անուտովի զեռ կը թորայ...
Բայց քայլերս անխոնջ են և կամքս զերազօր և ձայնս լուծանօրն ամենի...
Գլուխս սուգերէն և վրէժէն և ճակատագրէն թէև ալեհիք,
Բայց, տն՛ս, աչքերս ղլացազնի մը աչքերուն չափ կարմիր և կերպարանքս է սոսկաոտնիլ:
Խնաստութեանս և ցասումիս արեգակին տակ իմ հուժկու իրանս անկխնարար,
Այլևս չուզեր այդ սնոտի փառքը յաւերժօրէն իր վրայ կրել:
և սպառառանքի, սղօթքի, լացուկոծի և ոլբի այն մատենաներուն մէջ,
Որ դար առ դար իմ սիրուններս իրենց արիւնը և տառապանքն են լացեր,
Մէկ կողմ նետեցի ես զամոնք, պարտութիւն, սորիացում և արաջանքէ արցունք չիւրթալու համար...
և մտածումովս և զայրոյթովս ձեր ցաւերուն ամենախոր արմատները չափեցի,
Տեսայ որ ձեր փրկութիւն մուրացողի բոսիկն ստեղծեալ մոխիրներէն այրեցան...
Տեսայ որ դուք արցունքին մէջ երջանիկ կ'իք և կենսարեք կ'ախլին դէմ ամարեկ...
Տեսայ որ արդարութիւնը ստեղծել պէտք էր և ազատութիւնը մուկգնարար յսփշտակի:
և այժօք, անասակի, իմ անկշռելի բարկութիւնս իր բոլոր հուրերը վտակց...»

«Ահա՛ քեզ ալ կը ղլմնեմ, եկո՛ւ և ճամբուս վրայ ոտքի՛՝ երգէ՛ որ արձակեմ,
ճամբուս վրայ ազմեքդէ՛ որ քիմայոյզօրէն և առյաւէտ արձակեմ
Իմ հուսաթիլ զակըմներու վայրենալանջ երկվարները փոթորկապար...
Ըսէ՛ որ զաղափարիս փարոսները հրդեհեմ չորս ծագերուն ղլմնաց,
Ըսէ՛ որ թաւալեմ տարտամներու կոյտերը անխառնութեան կուրծքերուն,
և ոտքի հանեմ հողիս հրդէն և ըմբոստ մարտիկներուն հետ,
Քրնախմբուրութեան և սարսափի բանակներու արշաւանքն ալ անհաղաղ...
Ըսէ՛ որ շփոթմերս հինաւուրց հերոսներու հազագովը շփոթել տամ...
Ըսէ՛ որ երկաթներս կ'առնեմ և արդարաւորս շողացնեմ,
Ըսէ՛ որ ես ալ իմ արիւնախում մտոյզս շքեղօրէն թամբեմ,
Ըսէ՛ որ ամբոս ամբակներս ձորերէն վեր՝ լեռնէ ի լեռ միայն կ'այծեն...»

Երգէ՛, ահա՛, բողբոլն արլումը արև է դարձնը և կամքերն ու դաստակներն է ոլվնուցը,
 երգէ, Եղբայրութիւնը տօնուհեցաւ և շունչներն ու հոգիները մոյ՛ն դարերու վրէժովը պահուեցան...
 Ահա՛ թափուող արցունքները յի՛տ դարձան և կուրծքերու կոծուղը դաղրեցաւ,
 Ահա՛ բողբոլ մէ՛կ, բողբոլ մէ՛կ, իմ Գերիշխանի թևերու տակ յառաջացան.
 Արլեցո՛ւր զամոնք դեռ, եթէ կրնաս, և արժանաբար յիւցագներգէ՛ զլս, ո՛վ բնաբառը,
 Ես զլսեմ որ քու տակիղ չայրենիքն ծարան ունի ինչպէս վրէժն այնքան յուրերու...
 Ուրեմն լարերը զնիթիւն շանթերէն յափշտակէ, տրցակ սու տրցակ,
 Բարձրացո՛ւր ձեռքերդ և զամոնք զիշերուամ կապոյտներու կամարին կարկառէ՛,
 Եւ փառագարդէ՛ զլուսն առաւօտեան տատիլերու բոլորը մը լուսածոյ,
 Խնկարկէ՛ զլս և անմահութեամ տաճարներուն էն փառակերտը կառուցո՛ւր,
 Ծծրադրէ՛ և պաշտէ՛ զլս և երբ ժամը հասնի ողջակիզուն էն ինձի համար,
 Եւ փշրէ՛ քու հոգիդէն ճակատդ իմ կոթողն մարմարներուն յիւնաց,
 Որովհետև, ես ե՛մ, ես ե՛մ, ես ե՛մ, իմ ամուսն է Պայքար և վախճան Յաղթանակ»:

ՄԻԱՄԱՆԹՕ

ԱՆԳՐԿՈՎԿԱՍԻ ԱՐԻԻՆԱՀԵՂ ԸՆԳՀԱՐՈՒՄՆԵՐԸ

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐ ԵՒ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐ

III

Միանաութեամբ կամ շարժմանութեամբ սխալում են նրանք, որոնք պնդում են, թէ նաւթաշրջանի ամբողջ արդիւնաբերութիւնը հայերի ձեռքումն է, թէ «ամբողջ բուրժուապիսան—հայերն են»: Պետք է բացատրել և արատաճմանից յատուկ միտքայով զրկեած ինքնակրթները իրենց անաչտուստ մտածողութիւններով հերքեցին այդ բոլորատեսչայիչ թիրիմացութիւնը և ս, հաստատելով՝ որ հայ արդիւնաբերող պատրանի կողքին կանգնած են թուրք, ուսուս երկրպագի պատրաններ, որ բնդամենը երկու խոշոր հայ բնկերութիւնների հետ—Մանթաշեան, Աստղեան—դոյութիւն ունին երկու նոյնքան խոշոր թուրք բնկերութիւնների և երկու անհամեմատ աւելի խոշոր օտար ֆիրմաներ—Նօբէլ, Ռօտշիլդ,—որ հայկական արդիւնաբերութիւնը նաւթային աշխարհում կազմում է բնդհանուր արդիւնաբերութեան հասցի մէկ երրորդը, որ թուրք կրեւտները ամբարած են ու անշարժացրած իրենց ամբողջ ու անդուկների մէջ դրամական աճուելի հարստութիւններ, որոնց համեմատութեամբ չնչին է հայերի դրամազույցը, որ թուրքական այդ հարստութիւնները ստեղծած են հայոց աշխատանքով, որ սանր աւետարար, վաճառականութիւնը նոյն շրջանի մէջ կենտրոնացած է գրեթէ բացառապէս թուրք տարրի ձեռքում, որ թուրքի ձեռքումն են և քաղաքի սնեքը և լոյնտարած նաւթահայերը,—հարստութեան այդ անսպասազբերը կային և այլն:

Այն է ճնշումը: Ի՞նչն է այնպիսի յուսահատական ճիշդ թույնում թուրք կրեւտների և նրանց իգէօլոլների նախանձատ սրտից: Ի՞նչն է, որ բոլոր հայաստանցիներին բացառապէս է վայրենի կրքով ու հրապարակ նեւում անմիտ, ամբարի նշանախօսքը՝ «հայ կապիտալը—ասէ՛ թշնամին»:

Գա այն չէ, բնթկրքայ, որ իբր «ամբողջ բուրժուապիսան բազում հայերն են»—անարժան մի սուտ, որ դժբախտաբար գայիս է ուսուս սոցիալ-դեմոկրատներից—գա այն չէ, որ երբ թէ թուրքը զրում է իր կաշի վրայ կամ հոգու խորքում հայի անտեսական ճնշումը, այլ գա այն է՝ որ հայ «եկար» *) տարրը, կարողացել է 30—40

տարւայ բնթայքում, իր նախաձեռնութեան, բնդունակութիւնների շնորհիւ, պատկասելի դիրք զբաւել նաւթային աշխարհում, որ հայր բնդհանրապէս դժբախտութիւն ունի հանդիսանալ իբրև խոշոր կուրքաւոր արդիւնաբերական կենտրոն բոլոր ասպարեզներում, որ նա թափանցում է միշտ աւելի և աւելի սուտար թուով ինդուստրիական, սուտարական, բանկային ու այլ հաստատութիւնների մէջ, որ այնպիսի խոշոր հիմնարկութիւններ, ինչպէս են նաւթարդիւնաբերողների խորհուրդը, Բօրտային մարմինը, Տեխնիկական բնկերութիւնը՝ զլուսարդպէս հայերի ձեռքում են, (սչ սք, ի հարկէ, չէ արդեւում նաև թուրք տարրին՝ բաղմայնել իր ձեռնարկութիւնները և իր սուտար ներկայացուցչութիւնն ունենալ այդ հիմնարկութիւնների մէջ), որ հայ կապիտալը, ակտիւ, շարժուն ու նախաձեռնող, նեւտում է նորանոր ձեռնարկների մէջ, մինչդեռ թուրքական ահագին դրամազույցները կամ անշարժ դեպիւում են, կամ թէ բնւած են սոսի վաշխատուական գործարկութիւններով, հանդիսանալով ետպէս սպեկուլաթիվ մի ուժ, հակասակ նորագոյն կապիտալիզմի և անտեսադիտութեան օրէնքներին, որ թուրքական վաղեմի արհապետութեան այդ կենտրոնում «եկար» հայը չինում է դպրոցներ, բարեգործական ու այլ հաստարակական հիմնարկութիւններ, հիմնում է մտնուլ, ստեղծում է ամբողջ մասար մթնոստար, դրամում է ազատ պրօֆէսիօնների բնդարձակ տապալար, դրամում է ազատ պրօֆէսիօնների բնդարձակ տապալար, մտլիս է բժիշկներ, ինժեներներ, փաստաբաններ, որ հայը, մի խօսքով հանդիսանում է պրօօգրէսի մի խիստ, անդուլ բեղմնաւոր ասպարեզութեան ներկայացուցիչ, մինչդեռ թուրքը արևելեան անշարժութեան կնիքն է կրում յաւիտենապէս և այլն և այլն:

Այդտեղ է ահա հայկական անիծեալ «ճնշման» գաղտնիքը, այդտեղ է թուրք տարրի, թուրք խաչիզան ինտելիգենցիայի՝ ու «հաստարակութեան» դժգոհութեան պատճառը Բօրտայի պատճառը բաշտապէս, նոյնիսկ զլուսարդպէս ան ասակասն չէ,—ինչո՞ւ խեղաթիւրել տարրի իմաստը—և այդ «ճնշումը» տեղական չէ ու գաղտնի գաղտնի է: Նա դոյութիւն ունի ու միայն նաւթային մոյրարողութեամբ, այլ բոլորակալ Անդրկովկասում,—բոլոր վայրերում, ուր խոտն ապրում են հայ և թուրք տարրը: Այդ շարաբատտիկ «ճնշումը»—բարան

*) «եկար», բար, որով բուրժուապիսան «միտարակալութիւն» է արհամարհան ճեշով յաշխուհեղ հային, նրա կապիտալական

խոտատարիւնը միտարակալութեան ինքնին անմիտ մի արտայայտութիւն է... Թուրքը չէն, յաւենայի գլուս, հոգի աւազին գրապիւնը կովկասի այդ կամ այն անկիւնում ո՞րտեղ էին նրանք միեկու կովկաս գալի...

էլ խորթ հնչէ ճնշում բառը խեղճ, հարածական մի ժողովրդի դիմաց—յառուկ չէ սահմանափակ մի շրջանի նա, ըստ երևոյթին, հայի բնութեան մի յատկանիշն է, նրա հուժեղութեան անբաժան մի ատրիբուտ: Չէ, Թիւրքահայ-յառուկում ևս հայը, առում են, ճնշող տարր է, նա ճնշում է քրդին, տաճիկին, եղիզին... Չէ, սուլթանական ուժի մի տակ անգամ թշուառ ժողովուրդը հանգստութիւն չունի տղէտ ու հայրատեաց «Թէօրեախոններ»՝ ձեռքից... Նա պիտի ջնջի կամ իսպառ բթանայ, պիտի կորչի նրա մէջ գործունէութեան, նախաձեռնութեան ամեն յատկութիւն, կեանքի ամեն սաղմ, նրա բոլոր օրգանները պիտի անդամալուծին, ասրոֆիի ենթարկւին, ընդմիջտ պիտի մարի առաջադիմութեան մշտական ջանքը, որ այդ վիտուրը ժողովուրդը դարերից ի վեր անվանդ տոկունութեամբ կրում է ասիական խաւարի միջից, նա պիտի նմանի, պիտի հաւասարուի իր շրջապատին, այն ժամանակ միայն խաւարամոլ մարդատեսները կը հանգստանան, կը դադարեն ատել բազմաոսանջ նահատակին, կը սիրեն նրան...

Այս թուրքը, ինչ դասակարգի ու պրոֆէսիոնի էլ պատկանէ նա, բնագոյմամբ ատում է իր կուլտուրական հարեանին ընդհանրապէս, ոչ միայն արդիւնաբերողին ու առևտրականին: Միմիայն հայ կապիտալիստը չէ, որ բարձր է թուրք կապիտալիստից իր կրթութեամբ ու բմբունով, բարձր է և հայ աշխատատու դասը՝ արհեստաւորը, գիւղացին, պրօլետարը՝ իր վարժութեամբ ու յարաբերական գրագիտութեամբ, իր յափշտակութեամբ՝ գաղափարական հասանքներով, բարձր է, ի՞նչ խօսքը, և միջին հայ ինտելեկտնորը իր համապատասխան էլեմենտից թուրք ժողովրդի մէջ, և այդ ասորաբախտ բարձրութիւնը—որ ինքն բոտ ինքեան հպարտանալու աեղիք չէ տալիս հային, բանի որ այնքան, դժբախտաբար, ցած է կանգնած նրա ճակատագրի լծակից դրացին—այդ բարձրութիւնն է՝ կուլտուրական և ոչ լոկ տնտեսական՝ որ ուժեղացուցան զանգառանալով թուրք ղեկավարող դասակարգերի մտածողութեան վրայ, աղբիւր է դառնում այնքան թունոտ առելութեան, հակամարտութեան և որ թերևս ներշնչում է պանիսլաւոզմի հովերով տարած խուլիգան օ՛ղ (Ո՛Ղ) (Ո՛Ղ) ին յանցաւոր մտքեր, խիզախ, ուտոպիական մի ծրագիր—գուրս մղել (՝) բոնութեամբ ատելի հակաաւտորդին, ջնջել կամ գաղթեցնել նրան՝ հեռու մուսուլմանական նահանգներէն, հեռու թուրքական (՝) «հայրենիքից»...

Որտե՞ղ կը գտնէք նման կացութիւն: Կը ո՞վ է մեզուր, որ հայը համեմատաբար բարձր տիպ է քաղաքակրթութեան. ո՞ր լօգիկայով կը բարեհաճէք արգարայնել այն հուշարական և գիտակից Ոճրագործին, որը բիւրօհրատ-գահիճների հեռմիաբանելով հակոյական մի դուր է նիւթում գրացի խաղաղ ժողովրդի դէմ, լոկ այն պատճառով՝ որ չէ հանդուրժում նրա մտաւոր, քաղաքակրթական գերազանցութիւնը:

Ո՞ր օրինակէք, ո՞ր իրաւական կամ բարոյական կողէքնն է հրահանգում հուշարական սրտախուճապ կազմակերպել մի ազգի վրայ, անգամ էթէ՛ նա ամբողջապէս բաղիպած էինէր գեռած, արծաթատէր շարչիներից, անգամ էթէ՛ նա նիւթական հարստութեան անյաղ տենչով, բայց և խաղաղ օրինաւոր մրցակցութեամբ, լոկ իր ներքին կարողութիւնների վրայ յենւած՝ իրօք գրաւէր ամբողջ երկիրը, համէք անտեսական միահեծան տիրապետութեան, դուրս մղէր բոլոր հակառակորդ ուժերը... Ի՞նչ կը լինէր, էթէ՛ մի գեղեցիկ օր Անդրկովկասի որոշ կէտերում հայ գիւղական ազգաբնակչութիւնը, թերեւով ու հրացաններով, արշաւէր իր ծոցում բնակչութիւն հաստատած գերմանական գաղութների դէմ, որոնք իրենց աւելի բարձր կուլտուրայով, արնատեսական աւելի նուրբ մեթօդներով՝ ճնշող մրցակիցներ են հանդիսանում և հետզհետէ ծաւալում ու բարգաւաճում են, ի հաշիւ աեղացիների...

Հայ վաճառականութիւնը ատում է, նշաւակում: Բայց ո՞ր ազգի վաճառականութիւնն է սերւած, փաստաբանւած: Հայ առևտրական տարրը, որ ջնջին բեկորն է ամբողջ հասարակութեան, յայտնի է իր աւանդական արասներով, դրամի ստորայնող պաշտամունքով, դասակարգային բիրտ եղօյիղմով, որ տանտեսակ տարիներից ի վեր հայ քննադատող միտքը մարակել է ծայրայեղ խտուրթեամբ. բայց ո՞ր երկրում,

Արևելքի և Արևմուտքի ո՞ր ազգի մէջ կը գտնէք բուն, ազնիւ, էտիկայի սկզբունքներին համապատասխանող առևտրական դասակարգ: Եւ ո՞վ չը դիտէ, որ այդ արտները չեն սպառում վաճառականութեան սկզբունքի ամբողջ էութիւնը, որ այդ վերջինը իր բացասական գծերի հետ՝ ունի ամեն տեղ պատմութեան բոլոր շրջաններում, իր դրական, քաղաքակրթուղ աշխարհաշէն դերը, որ մասնաւորապէս հայ աշխարհում, Փոքր Ասիայի, Անդրկովկասի, Պարսկաստանի հօրիգօծներում՝ հայ առևտրական տարրը հանդիսացել է դարերից ի վեր երբև ճշմարիտ կուլտուրատիրէրը, քաղաքակրթութեան շահակեր, երբև միջնորդ Արևելքի և Արևմուտքի միջև: Գա մի ուժ է, վաստակեալ գոյութեան անհաւասար ու փութորակի պայքարի մէջ մի ուժ, որ այսօր արևտեսան աշխարհում անգամ համարում է գրաւական ազգերի կենսունակութեան ու առաջադիմութեան: Այսօր Գերմանիան, Կոմմիւ-Ալյաթեթը կայդէրի պետութիւնը, ճըդ-տունն ունի կարծես վերածելու առևտրական գործակալների մի հակոյական բանակի՝ արտահանելու, ծաւալելու, աշխարհը տնտեսապէս նաւածելու, բրիտանացուն՝ Արևմուտքի՝ այդ Հրէային՝՝ գուրս մղելու յամառ ձգտումով—և ոչ ոք, ոչ մի իրաւական կամ բարոյագիտական կողէքով հարկ չէ համարում բարկութեան ու ցասման շանթեր թափել գերմանական այդ անյազուրդ շահախնդրութեան, այդ «գիշատի»՝ ծաւալման առթիւ:

Կենսունակութեան, առաջադիմութեան գրաւական... Այնտեղ, ուր չը կայ այդ ուժը, ուր բացակայում է արնատեսական, առևտրական թուրքը, ինիցիատիվը, այնտեղ տնտեսաբար կենսաբար լիմում է, ճահճանուր, միտքը բարբոսում է և թունաւորում իր շրջապատը: Այդպէս է մեր մահմեդական դրացիների աշխարհում, ուր տնտեսական—առևտրական դարդացման անընդունակութիւնը թերևս փոքրօքոյնն է պակասութիւններից... Չուր են, զուր պանիսլաւիստ խուլիգանները պարծենում հասարակական կարծիքի առաջ, իրենց ժողովրդի կուլտուրական «բարոյականութեամբ», իրենց նահապետական «առաքելութիւններով», որոնք երկապէս պատուհաս են միայն երկրի ընդհանուր առաջադիմութեան համար: Գտնանք հարցին:

Անագօծիղմը, այդպիսով, ընդհանուր է, համաատարած*): ոչ գուռ անտեսական, այլ կուլտուրական ոչ դասակարգային, այլ ցեղական-ժողովրդական: Մեղաւորը՝ հայ կապիտալիզմը չէ, բուրժուազիան չէ, «մեղաւորը»՝ Բագաւն չէ, այլ ամբողջ հայ աշխարհը, ամբողջ հայ տարրի կուլտուրական առաջադիմութիւնը, բարձրութիւնը: Սրանից մի քանի տասնեակ տարի առաջ նաւթաշրջանը գոյութիւն չուներ, իբրև ինդուստրիական վայր և առհասարակ հայ կապիտալիզմը չը կար, բայց մենք փաստահանում ենք ա մ ե ն ա վ ճ ա ա ն կ ե բ ո յ ո Վ պ ն դ ե լ , որ թ ու ը ք ե բ ի հ ա լ ա ք ա կ ա ն ար շ ա լ ա ն ք բ և թ ու ը ք հ ա յ կ ա կ ա ն բ ն դ հ ա ր ու մ ն ե ր ր Ա ն դ ր կ ո վ կ ա ս ու լ կ ա ր ո յ է ի ն ա ա ղ դ ա լ ն ա և ս ր ա

* Այլ անագօծիղմի հասարակագիտական պատմական մասին լինող կը խօսենք: Ան այժմ քոյ քոյ սրի մեզ հետեւելու առի. հիւս է, սկեռես, որ խիստ, գիտակցական, մաս ային, փոխապարծ արեւու-քիւն ու քեւանութիւն միջև վերջին դէպքով՝ չէ եղել երկու հարեւան ժողովուրդների միջև մասնաւոր հայ ժողովրդի մէջ, որ այնպէս վարժել է խաղաղ կենսակցութեան իր գաւցու հետ եւ երբէ, ի հարկէ, չէր կարող մտնել, որ վերջինի մէջ այնքան մոլեկոնութեամբ մի օր կարծարւէր համայնաւարակ, պոխայիկ կրակը: Բայց միւս կողմից էլ իրականութեան հակառակ ենք գտնում եւ յայտնի պիտի այն պայտարարութիւնները, որոնք, քէպու գտնում խաղաղասիրական գովիկ նուպասակներով, հաստատել են ուղուակ, քէ: հայ եւ քուր միջև օրս սարկել են ինչ որ խիլիլիական ներգաճակութեամբ մէջ, իրարու հակակալով, իրար գնահատելով: Համայնակցութեան այլապիսի մի մեկ համար անհրաժեշտ են կուլտուրական որոշ նմանութիւններ, անհրաժեշտ են—սարբեր ցեղագրական միութիւնների մէջ—մաս ու ու կոգիկան վարդապետի որոշ տանիման, ձգտումների որոշ համապատասխանութիւն: Հայր իր գրքերով ու սեկցիաններով եղել է միւս՝ մի մեծ Անկայս իր մանկական գրագու համար: Այստեղ է խոր «անագօծիղմը»:

նից 20-30 տարի առաջ է թէ կառավարութիւնը նպաստաւոր էր:

Ով որ ժխտէ այդ՝ կամ չէ ճանաչում թուրք ժողովրդին, կամ թէ դիտակցաբար, ինտերնացիոնալիզմի ու անտերնացիոնալիզմի միտումներով վարադուրել է ուղղում այդ ժողովրդի նկարագիրը: Իսկ մենք այդ համարում ենք ոտքի դիմաց կրկնակի սփռել, և սօ իալիզմի ու միջազգային համաշխարհեան սկզբունքները դրաատելով հանդերձ՝ մենք անհրաժեշտ են սեպում և յանձնարարում ենք սիստեմատիկաբար մերկայնել ու խորազանել դրացի ժողովրդի այն *sui generis* հոգեբանութիւնը, որ քանակաբար դարձում դժուար է ստեղծում հայութեան համար, բռնանալով նրա ոչ միայն առաջադիմութեան, այլ և դոյութեան վրայ: Ի՞նչ կայ աւելի քստմենլի, քան վարադուրելու այդ սիստեմը... Այնպէս, որ Բագրի առաջին կարածից յետոյ այնպէս կատարութեամբ պահանջում էր, որ մամուլը լռէր, որ «յանուն խաղաղութեան» նա չը մերկայնէր թուրք խաժանի հրեշտութիւնները... Ի՞նչ կայ աւելի թեթևամիտ և աւելի յանցաւոր, քան հայ Ֆիլիստեր-ինտելիգենտի ու դեռաբուսիկ սոցիալ-դեմոկրատի սիրած սաքսիկը՝ աքերը խիել զազան-ալմուսի սիրազարծութիւնների վրայ և քառաթևան նոխալի դերին արժանացնել բարբառութեանը ողջակէզ բերած սեփական ժողովուրդը կամ նրա մի մասը...

Պէտք է խոստովանել, որ Ռուսաստանի և Արապայի խաղաղ մամուլը — չենք խօսում «Նովոյէ Արեմիա»-ի ու նրա գոյնի օրդաններին մասին — այդ տեսակէտից աւելի ծառայութիւն ձառուցին ճշմարտութեան և հայ ժողովրդին: Հաս աւելի օրէկալի կերպով նա ի տես դրեց բուն, թափանցիկ կրողութիւնը, մասնապէս եղաւ իրական, խոր պատճառների վրայ և հասարակական ուշադրութեանը մասնակցեց իսկական ճշմարտություն, պատասխանատուներին՝ նրանք, այդ թեթևաբանները հեղինակաւոր թղթակիցների բերնով չը բռնակրանայան ալ ու ձախ կրկնելով շարժական փրօզը ուսու քաղաքականութեան մեղաւորութեան մասին, մի բան, որ աւաղ արեւի պէս պարզ է և պէտք չը կայ անվերջ կրկնելու: Նրանք քիչ աւելի խորը գնացին արիւնատ պորլէմի վերլուծման մէջ և քաղաքական պատճառներից դուրս՝ տեսան արիւ կարգի պատճառներ կամ մուսոր, հոգեբանական, ցեղանկար-կուրաբանական և այլն: «Times»-ի, «Temps»-ի, «Frankfurter Zeitung»-ի, և «Matin»-ի պէս համաշխարհային օրդանները ճանրանում են թուրք ժողովրդի աւանանայատուութիւնների վրայ և փաստացի յօդածների մէջ ի յայտ են բերում այդ ժողովուրդը, երբե մի տեսակ անտարծիքով իր միջավայրում: Աւելորդ չէ մի քանի քաղաքական անել ինչ և նրանք էտպէս նոր բան չը պիտի տան հայ իրաւել ընթերցողին: «Times»-ը խօսում է թուրքի «գիշատիչ բնազդների» մասին (the predatory instincts of the turkars) որնք «ուս կատարութեան սքորադոր՝ քաղաքականութեան» հետ՝ և զել են այդ լրագրի կովկասեան թղթակիցի կարծիքով, աղէտների զլխաւոր պատճառներ: «Temps»-ի թղթակիցը յայտնու գծերով պատկերացնում է կուրտական խոր հակադրութիւնը հայի ու թուրքի մէջ, բնաբ փաստերով բնորոշում է թուրք տարրի, նայնիակ գեկավար բարձրագիւյլի՝ աւսպելական ազիտութիւնը, անդամ տարրական կրթութեան բացակայութիւնը՝ նրա մէջ: Մինչդեռ «Matin»-ի «Temps»-ի սակարկի «աւելի կրթած և աւելի աշխատասօր, քան կովկասեան միւս ժողովուրդները», ներկայացնում են իսկել ու ինտելիգենցիան, թուրք ժողովուրդը «ունի պահանջողական մի կուսակցութեան մտայնակար, նախանձախնդիր աւանդութիւնների և յարզող յարի վեհագեղական իշխանութեան»:

Արեւեան ատայնիզմը — շարունակում է պարիզեան խաղաղ ու չափաւոր օրդանը — և նայնիակ մահաւորական կրօնի հետհանդերձ արգաւ են պահում նրանց, թուրքերին, արեւմտեան աղատաշունչ դադափարների վարակաւից, որանցով ապարւում են հայերը... Լեռների մէջ էլ ապրում են այլ

և այլ ժողովուրդներ, քիչ թէ շատ վայրենի, սրնք մօտիկ ազգակցութիւն ունեն Բագրի թուրք ազգաբնակիչեան հետ նրանք ապրում են աւաղակութեամբ... «Matin»-ի ուշիմ թղթակիցը, Գաստոն Լեոնու, սրին, ինչպէս և միւս թղթակիցներին, չէ կարելի մեղադրել հայասիրութեան ու թրքաստեղութեան մէջ, որը միանգամայն անաշուտ արձանադրի դեր է ստանձնել հետեւալն է դրում նաև թային աշխարհից, սեպտ. 20-ին.

Նրկու ցեղերին անդունդ է բաժանում... Հակադիր յարակցութիւններ (*affinités*), ներհակ բնադներ և քաղաքակրթութեան մի իդեալ որ մինք հետապնդում է, միւսը՝ յետ է մղում... Թուրքերը կարօրէն յանձնառու են լինում (հայաստեայ կառավարութեան առջև) պատժել մի աղատամիտ, հակապետական ժողովուրդ, որը հենց եր իդեալով աշխարհ մի ուժ է բռնապետական կառավարութեան համար... Հետեւեալ թղթակցութեան մէջ, սեպտ. 21-ին, Լեոնու ջրում է տարածւած կարծիքը՝ հայերի իբր թէ զրկող հարստահարող գերի մասին և բնադնում է այն իրողութիւնը, որ «թուրքն է հարստերը» և որ դրամական հարստութիւնը ևս, նայթային աշխարհում, անհամաստ աւելի մեծ է թուրքերի ձեռքում:

Իսկ ի՞նչ է ստում Ռուսաստանի մամուլը, նա որ հաղապարտ բացատրութեամբ, մինչև իսկ դրեթէ չի հետաքրքրւել հայի ձախառնողով և շատ էլ համակրութեամբ չի վերաբերւել դէպի մեր տանջող ու արեւնաւող ժողովուրդը...

Անհարին է և ներկայ յօդածի շրջանակից դուրս է նայնիակ համաստեայ ամփոփել այստեղ այն մտիկարական ու ուշադրաւ տեսութիւնները, որ «Ռուս», «Նովուսի», «Պրավօ», «Բիթեվիա Ադամսոս» և այլն — չենք էլ յիշատակում գուտ սոցիալիստական օրդանները — ներքեցին կովկասեան անլուր աղէտներին, ծանօթացնելով հանգամանօրէն աշխարհի իրականութեան փոխօրէնի հետ, լուսաբանելով թուրք-հայկական հակամարտութեան ճշմարիտ իմաստը:

Ազգէինք միայն մի քանի յատկանշող քաղաքաներ անել, սրնք, իրաւ է, դարձեալ ծանօթ ճշմարտութիւններ պիտի պարունակեն, բայց ի՞նչ արած... Պէտք է յար և միշտ կրկնել, արձարձել այդ հանրամանօթ ճշմարտութիւններն անգամ, մինչև որ նրանք խոր թափանցեն անդիտակիցների ու փորձուներով հայաւանների ուղեղները, որնք հակապետութեան և «անաշուտութեան» զուով բռնած՝ ուղղում են անպատճառ միւսնայն ատխաակի վրայ գնել հայ և թուրք ժողովրդին, հաւասարապէս մեղաւոր ճանաչել երկուսին էլ և մինչև իսկ՝ դահիճների մեղքը փաթաթել զոհերի շլինքին: Այդպիսի պարագայում, կարծում ենք, որոշ կարեւորութիւն ունին օտարների, ոչ-կովկասցիների վկայութիւնները: Եւ մեր նրանց առաջ հեռւում՝ ոչ ազգայնական փաստերով ևս, որից ենք բերում — այլ անպատկառ խեղաթիւրումները ի յայտ գնելու և ճշմարտութիւնը վերականգնելու նկատմամբ:

«Նովուսի» մէջ դրում է Ստարցել, կովկասեան նախկին ուսու հրապարակագիրը, որ ոչ թուրքերի թշնամի է եղել, ոչ էլ աւանանայական փայլել է հայկական համակրութիւններով, այլ աւելի շատ՝ յայտնի է իբրև միջազգայնութեան գաղափարի փաստաբան:

Անցեալի խորհրդաւոր ծոցից բարձրացաւ մի հրեշ, որ սպառնում է սնչացնել այն բոլորը, ինչ որ ստայել է բազմամիտ սերունդների աշխատանքով, ինչ որ քաղաքակրթութիւնը արտադրել է կովկասում:

Ի՞նչ տեսլ երբ մի ամբողջ ժողովուրդ, սկսած իր աւսաջնորդներից մինչև դիւղացիները, բարձրանում է մի ուրիշ, բոլորովին անմեղ ժողովրդի դէմ և անխնայ կատարում նրան: Հայ նաւանները պահէլ են արդեօք մահաւորականներին գերութեան, սորկութեան մէջ, կամ արդեօք կեղեքէլ են նրանց, քամել են վերջին հիւթերը: Ամենեկին...

Ապա պատմելով թէ ինչպէս սկզբներում ուսու կառավարութիւնը խորաթիւն չը գնելով ազգութիւնների մէջ և թայլ չը տարլ վահաւորականներին, առաջնայն պէս, հա-

*) Տես 1905 թ. սեպտ. 25-ի համարը:

*) Տես սեպտ. 15-ի քաղաքակրթիւնը:

Այն, ինչ որ անհնարին է մէջ ժողովրդի համար, հնարաւոր է դառնում միւսի համար: Այն աշխարհուէր երամական բնորոշ, որ յատուկ է վայրենի Տորգաներին, երբ բարեբախտաբար, հեռու է հայ ու վրացի ժողովուրդների հոգեբանութիւնից, իր ահեղ մտկեղնութեամբ ժայթքում է թուրք բազմազակ ազդարնակութեան մէջ, որը պարտատ, բնդունակ է յայտնուում իրաւութիւնները պարզ ապացու ին այդ—տանայ վարանելու ձայնակցել իր շէֆերի ազդանշանին և տարերային իմաստով դասալիժեւել խաղաղ, անմեղ ազգաբնակութեան վրայ:

«Եւ լի, վայր գիտալուրին» — հնչում է դու մարտահրաւերը, և վայրենաբար, ասես գեանի տակից, դուրս են կոչում սպառազինւած բանակներ, գալիս են հեռուից, սահմանի մեծ կողմից, գալիս են և մտախից, հայ ժողովրդի հէնց քթի տակից, նրա երեկւայ հաշա ու մտերիմ բարեկամներն անդամ, նրա աղ ու հայր վայելքները, նրա բնասնական օձախի աշնաները մի զարհուրելի, հրդայական վրէժխնդրութեամբ, ստամները կրծառայնելով, ծառանում են նրա գէմ Տուր ստացւածքը, կամ ասուր կեանքը... Կենք պարզագէտ նախապատմութեան մէջ ենք, բնթերցող սրբան էլ աշխատենք վարագուրել դաման, անողորմ իրականութիւնը, որքան էլ վաղենայք ինտերնացիոնալիզմի ու համերաշխութեան մասհողութեամբ մեղմել գեօնային, սիրա կարատող իրաւութիւնները, մենք կատարեալ նախապատմութեան մէջ ենք, այն մասը շրջանում՝ երբ մարդկային ցեղերը, անասնական տեսակների պէս, գիշատիչ ակորժակներով բռնւած, զբոհ էին ապիս իրենց նմանների գէմ, երբ բանի ուժը, վայր յայթուածին՝ ազդակելով, խրոխտ ու յայթական սառնում էր իր արիւնստ նախնիների վրայ...

Անշուտ, և այդ պարագայում լուսւմ են անտեսական պատմաբանութիւնները, խղճալի կերպով օգն են ցնդում կապիտալիզացիայի ու պրոլետարիզացիայի՝ նկատումները, և տակը մնում է մի ստիպելի, մի գեօնգակ փոստ, այն, որ Times-ը սրտկում է predatory instincts բառերով որ Ստարցեկով անւանում է անցեակն ծոցից բարձրադր մի հրէշ—մի իրաւութիւն, որ իր ահարկա պարութեան մէջ վայրուց ծանօթ է ամեն մի հայի...

Այլ մեղին չըր գիտէ, որ նոյնիսկ սովորական, նորմալ ժամանակ, առաջակութեան համաձայնաբար—որ հաւասարապէս մտաշէլի է թուրք բեկերին ու կիսապրօլետար գեղջուկներին—իսկոյն բռնում է սար ու ձորեր, հէնց որ անգրկավկասեան այս կամ այն գաւառի գլուխ է կանգնում մի թոյլ գաւառապետ, մեղմ միջոցների սիրահար: Եւ սօջ չըր գիտէ, որ համաձայնաբար կարում է անմիջապէս, հէն որ նա շաղկիկ փոխում է, հէնց որ գալիս է իրատ, անաղամ միջոցների ներկայացուցիչը...

Այս պարզ, անզրպուտ հայ գիւղացին՝ աստիկահայր, լի է կովկասահայր՝ կր վկայէ ձեզ, ասանց խորիմաստ ֆորտւնների գիմելու, լիկ իր պապերի ու իր ամենորակ փորձի վրայ յենւած, որ իր անօրինակ գրգռատութիւնների պատճառը մաստլման ազդարնակութեան անասական էր ասուր կ գր ու լ ի ի ն ը չ է, որից ինքն էլ աստ պում է, աւելի մեծ շափսփ, այլ որ իր դրացին, մուսուլման ժողովուրդը անհանգիստ ասուր է, անհանգիստ է անկախ ապահովութեան ու անապահովութեան նկատումներից, անկախ

ժամանակից ու ասրածութիւնից, և՛ Անգրիկովկասում, ուր նա ենթակայ է քրիստոնեայ լծի, և՛ հաճկաստանում, ուր նա յայտնւում է տիրապետող տարր—և որ նա անհասնելի է միշտ բացասական վաւըար իմաստով, տակուն աշխատանքից բնդհանրապէս խորշող, թաւանի ու սպանութեան միշտ տրամադիր բայց հայի սամկական դատարութիւնը կ'առէ ձեզ և այն, որ մահմէդական տարրի այդ խուժարուժ անհանգստութիւնը խիստ դիւրութեամբ սանձահարուում է նոյնիսկ Թիւրքիայի ու Պարսկաստանի պէս կէս-անիշխանական երկրների մէջ, երբ կառավարութիւնները կամենում են այն, որ այդ անհանգստութիւնը, թաւանի ու աւերի այդ խորարմատ բնազդները մինչև օրս հրաշալի կերպով զուգել են նաև Անգրիկովկասում, որ յանցանքի ու ոճրի հերոսներին կանգնեցրել է յաճախ Արբիբի ու կախաղանի հեռանկարը, որ այդ հեռանկարի ստրատիգերը վայրկենաբար չքացան, որ անպատժելի է ան թի տակց ու լ թ ի լ ը թ ի լ ը յանկարծակի բռնեց նրա սեղը...

Յանկարծակի... Այդտեղ արդէն միջամտեցք դուք, ինտելիգենտ բնթերցող, այդտեղ սամիկ հայ գիւղացու խելքը չի հասնում. ասանց արամաբանութեան օրէնքների հետ ծանօթ լինելու, նա աւելց ձեզ մերի, անպաճոյճ և պերճական ցուցմունքները, որոնք ոչ այլ ինչ են, բայց եթէ հսկայական արագեղիցի բուն, ծնող—նիւթող պատճառները, իսկական (causes determinantes)...

Իսկ յանկարծակի— ձեզ յայտնի է, որ պատահական ոչինչ չըր կայ ոչ բնութեան և ոչ մարդկային հասարակութեան մէջ — յանկարծակիս՝ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ երկար տարիներից իվեր պատրաստող, զարգացող իրաւութիւնների ձևկատարական հետևանք, կամ ասենք աւելի պարզ—այն շարաշուք, ոճրագործ քաղաքականութիւնը, որ ստիական բռնաւորների ուղքում միակ ու գերագոյն միջոցն է թումբ գնելու Յեղափոխութեան բարձրացող պիլքի առաջ...

Վման պատճառներ, նման հետևանքներ: Կենք ոչ մի էական տարբերութիւն չենք տեսնում աստիկահայր և սուսահայր կատարածների մէջ, նրանց ազբիւր-պատճառների ու արտայայտուելիւնների տեսակետից (բացի ի հարկէ, նրանից՝ որ կովկասում գաղանայած խուժանի հարւածներին, հայկական դիմադրութիւնը պատասխանում է ոչ նուազ կատարել հայ ասրի մէջ, նոյն ոճրագործ, խուլիգանական ջաղաքականութիւնը, նոյն քառմնելի, անարգ գործիքը՝ իգէմն վայրագ, արիւննաճարաւ, նախապատմական մարդակներին... Սակայն, հաստացած եղէք, բնթերցող, որ եթէ կովկասեան սոցեալ-դեմոկրատները շնորհ անէին մակերեսային մարդանքներից դուրս՝ փոքր ինչ խորը գնալ աստիկահայրական աշխարհաշատ աչ սրբերութեան անալիզի մէջ, մի սղբերգութեան, որի առաջին գործողութիւնը խաղացել է դեռ աստ տարի արանից ասալ,—այդտեղ ևս նրանք պիտի հարկէին, մաքի մի ու բալի խաղութեամբ ու սարկութեամբ, նոյն բնդհանուր, ծանօթ բառերը՝ ֆեօդալիզմի քայքայում, գասակարգային կախ, հայկական նայտնակղճ, հայ սուկարական մրցութիւն, դիֆֆերենցիալիզմ, կապիտալիզացիա, պրոլետարիզացիա... Ա՛ր ես Մարքս... Երբէք մի մեծ, պատկասելի թեօրիտ չէ ենթարկել այդքան ակուր պրոֆանացիայի:

(Շարունակելի)

ՀԱՅ—ԹՐԻԱԿԱՆ ԿՈՒՆԻՔ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Թիֆլիս, յունվար 9 | 22.

Կնչից սկսենք: Կենց չըր կայ Թիֆլիսի հայ-թուրքական կոնիւնքը, որոնք տեղին մի ամբողջ շարքով՝ հսկանքների 22—28, կրկար նամակի նիւթ ինել: Այդ յետոյ:

Կտենք միայն, չըր նայելով Բորչալուի թուրքերի ահադին բանակութեամբ քաղաք թափուելուն, շնորհիւ Գաշակացական բնտիր կազմի, հայերը պատույ դուրս եկան: Այ՛ շաբաթ շարունակ թուրքերի կատարեալ հարձանք էր քաղաքում, մինչև որ իրանք ստիպւած եղան եկտրներին ծանապարհ գնել և հաշտութիւն խոզրել: Հեռաբքերին այն է, որ կովկասեան մայրաքաղաքում անդամ կառավարութիւնը հայ-թուրքական կոնիւնքի վերաբերմամբ նոյն սակ-

տիկան ունեցաւ ինչ որ ամեն տեղ «laisser faire», և մի ամբողջ շաբաթ թուրքական մտաբերութեամբ էր մեր խրմբերով, զիչէր ցերեկ զնոյն ժամին շոր կաշիք, ասանց որ կառավարութիւնը մի մաշի չափ ուշադրութիւն դարձնէ: Սա կատարեալ «սկանդալ» էր: Թուրքերը մեծամեծ նիւթական վաճառներ կրեցին և շատ էլ կատարեցին: մինչև այժմ ուշքի չեն եկեր Շատերն իսպառ: Հետագան քաղաքից՝ շտապ շտապ ծախելով իրենց ունեցած շունչեցածը: Բազմաթիւ վերին աստիճանի հետաքրքիր մանրամասնութիւններ կան՝ բնորոշելու այս քաղաքի գնառան յեղափոխական կառավարութիւնների դիրքը (մանաւորապէս այս գեմօկ) դէպի հայերը, բայց դա մեզ շատ հետու կը տանէր: Ասեմք միայն, որ վրաց ազնւականներից շատերը բացարձակ թշնամական դիրք բռնե ին դէպի հայերը և բարեկամական ցոյցեր արին թուրքերին: Նոյնիսկ մի պատգամաւորութիւն գնաց Բորչալուի թուրքերի մաս վրաց աշխուհականներից, որոնց այդ միտիան չափազանց նենդաւոր լինելու բոլոր նշաններն ունի:

Գանձակի ընդհարումը թիֆլիսից մի քանի օր առաջ եղաւ: ինչպէս ամեն տեղ՝ Գանձակում էլ թուրքերը յանկարծ յարձակեւ են հայաց շուկայի վրայ, կտորել ու թալանել: Ուշքի դառնալ հայերը զօրեղ գեմադրութիւն են ցոյց տւել և յետ մղել դէպի հայաց թաղը դիմող թուրքերի խուժանք, բայց նիւթական կորուստն ահապահ է եղել շուկայի թալանելով: Այն ժամանակից մինչև այժմ (երկու ամիս) հայ և թուրք՝ երկու դիմած բանակներ են կազմուծ: հայերը պահանջատու ու խիստ, չը նայելով իրենց առաջին կորուստներին, թուրքերը բնիճամ ու հաշտութեան ի բը կազմակերպ: Մի քանի մանր ընդհարումներ եղան, ուր հայերը շարունակ յաղթել են, և եթէ զօրքը չը խանդարի, երեւի մի նոր և ահա ե ընդհարումով իրար կը ջնջեն, այն աստիճան լրացած են: Հայերը պատրաստ են և ընդհարումից չեն փախչում:

Թիֆլիսից և Գանձակից կոիւններն անցան իրանց պաւտաները, թուրքերը քարաքանդ արին Գանձակի մօտ երկու հայ դեղերի Բաղաձոր և Գետաբերկի (300 ա. և 75 ա.) Հայերը պատանակեցին քանդակով երեք թուրք դիւղեր՝ Աբրվէնդ, Բալչայու և Թօփալ-Հասանլու, երկու կողմից էլ կատարութիւնը զարհուրելի է: Համազասպը իր դերումն է: Ասիւր շարունակուած է և այլ մասերում: երկրի աւերումը զարհուրելի չափեր է բնորոշում:

Այժմ արիւնալից ընդհարումներ են Ղազախ-Բորչալուի, Շամշադնի կողմերը, ուր հայկական երեք դիւղեր շրջապատուած են վտանգաւոր ձեւով: Երեկ լուր եկաւ, որ Սաքոն խորասկել է թուրքերի դիմը՝ մեծ ջարդ տուով և ճիւղով նրանց խուժանքը: Այսօր փոխաբային մի այսպիսի ծիծաղելի հետապիւր է եկել թուրքերից: Գաշնակցութիւնները մեր եօթը դիւղը քար ու քանդ արին, եթէ օգնութիւն չ'ուզարկէք, մենք բոլոր ստիպուած կը լինինք դատաւ գաշնակցութիւններ: Այս աղէտները կարծում են, թէ Գաշնակցութիւնը Խոյսի պէս մի կրօն է:

Շուշից եկող լուրերը նոյնպէս մխիթարական են: Թուրքերը բռնել են Աղզամի ճանապարհը, իսկ հայերը բռնել են 300 հոգով Ասկերանը և Շուշիի շրջակայքի թուրքերի պաշարը կարել ինչպէս և քաղաքի թուրքերին: Արեւիկան կայսրութիւնը ստիպել է, Հայերը Ասկերանով պաշար ստանաւ են դիւղերից, իսկ թուրքերը սովահաջ լինելու վիճակի մէջ են: Այժմ անվերջ օգնութիւն են ինչպէս կառավարութիւնից: Այնտեղ մի քանի թուրք դիւղեր սնչացրած են: Այսօր այստեղից գնում է Շուշի-Ալալա դիմը մարտերու մի դեներալ զօրքով և թնդանօթով: Տեսնենք, սրա բռնելիք դիրքից շատ բան է կախած: Այսօր հետագիւր ստացանք Շուշուց, որ երկու օր առաջ՝ քիւրդերի և թուրքերի մի ահապի բանակի շարժել է: Շուշիի և շրջակայքի վրայ, բայց և հայկական կորուստներով յետ փախել: Հայերի յաղթանակը կատարուել է: Արեւած է ասի բնդ սկանի շրջանը: Յաւանք է, բայց փաստ է, որ թուրքերը մեր խողով, կալուստական ժողովուրդը դարձում են յարձակող-պատերազմող:

Երևանեան նահանգը արտաքին խաղաղութիւն է վայելում: Արգարութիւնն իր հաստատումն ստացաւ: Հին Կախիկանի թուրքական շուկան վտակցին կողակները, իսկ արիւնարբու Թահրին իսպառ քարաքանդ արին ու վտակցին: Նրանց կտորածը ահաւելի է: Աքանջելի հաստատումն կողակների կատարութեան պատճառն այն է, որ թուրքերը երես տուած սպանում են նրանցից մի քանիսին: Արեւանեան նահանգի մնացած մասերում նոր բնդհարումներ չը կան: Գաւառների օսգնական ստղանդը փաստաւոր արգիւնք տւելը: հրաշալի է կազմակերպել թուրքիկ ու մնացած երկրքերը:

Ընդհարումների մանրամասնութիւնները յետոյ: Փաստն այն է, որ հայերն այժմ (միայն այժմ և շատ ուշ) իւրանց հերթին հարածներ են հասցնում և կամայ-կամայ վաճառները հաւատարմում են: Հասել է մի այնպիսի շրջան, որ էլ հայերը չեն, որ հետագայով զօրք են կնդրում (քիչ բացատուելեամբ), այլ թուրքերը: Այժմ պայմանները չը փոխւեն (արտաքին), դարձանք թուրքերի վիճակը էլ աւելի վտախար կը լինի, երբ նոյն պիտի փորձեն լեւաները բարձրանալ:

Սակ կատարութիւնը, կը հարցնէք նրա դիրքը դեռ: չի փոխւել: բարեկամ գեպի թուրքերը միշտ, բայց ոչ այնքան, որ հայերին բացարձակ կտորել ապ նաև զօրքով նա կտանում է ճիշտ այնքան, որքան հարկաւոր է ցոյց տալ իր դոյւլութիւնը մի կողմից, և կոիւնները շարունակել ապ միւս կողմից: Զինակիտ չեն տնտում ոչ հայերին և ոչ թուրքերը: նոյնտնում են մերթ նրանց, մերթ միւսներին, միայն պաշտօնական հարգազարութիւնների մէջ աշխատում են մեզքը միշտ հայերի վրայ ձգել: Այս մեր ապուշ հարեւանները մինչև այժմ չը հատկացան, թէ ինչեր ենք կորցրում: այս արեւնահեղ կոիւններով: Արեւ կազմն էլ անընդհատ պատրաստութեան մէջ են: Գարնանը կատարելով պատերազմ է սպասում:

Ահա մեր բնդհարումը դրութիւնը: Մխիթարական ոչնչուել է նոյն իսկ մինչև վերջը մենք թուրքերին յաղթել կալուստանք: Կալուստական ամեն մի ձեռնարկ մնաւ, դրպոց, զոսականութիւն նոյնպէս: Այլ շրջայց, մինչև որ կատարութիւնը վերջ չը ապ այս դրութեան: Այդ կը լինի այն ժամանակ, երբ Ռուսաստանում կը հաստատուին զօրեղ կարգեր: Ա՛րբ...

Գառնանք թիֆլիսին: Մանաւորապէս այստեղ շատ հետաքրքիր դէպքեր տեղի ունեցան, Գեկաւերներ 7-ից, երբ բնդհարումը զարմաղուէ հրատարակեց: Այստեղ հաստատուած է դիււորական գրութիւն: Առաջին օրերը երկուստի իւնները դերագնացեցին բոլոր, ինչ մենք տեսել էինք Պլէվէ Գօլցեցիներն ընթացիկ ասիւր Թնդանօթներով քար ու քանդ արին բանաւորական թաղը-Նախաղզիկան: Արեւանեան հրատարակից քիչ հետո՝ «Մաղաթիկ» բաղարում մի աւամբ ձգւած լինելու համար՝ թնդանօթի բռնեցին և հրդեհեցին: Արեւանեան դոյւրցին պատկանող մեծ շէնքը, որ կրակի ճարակ դարձաւ: իր միջի խանութներով, ճաշարաններով և նրանց տէրերով: Շարան շարան հրատարակում փոստ էին այրած, սծուլս դարձած դիակներ: հրատարակում դրուական բռնեցին փախչողներին: Այսուամ և սպանածների թիւը 100-ից անց է և բոլոր խեղճ ու կրակ մարդիկ: Ռուսեր, ձգւած մի անոյցաւ ձեռքով, սպանեց մի կողակ և մի ձի: Հետեանք այս սարսափելի կտորածն ու հրդեհը: նոյն դեղերը կողակները թալանեցին «Սոյգանիկ» բաղարի շրջըր գանաւղ բոլոր խանութները (բոլոր հայ), մինչև «Մշակի» խմբագրատան փոլոցը:

Զինարական դրութիւնը դեռ շարունակում է: Խլումն խոյատուակութեան, այս օրերս Մալանցի տեղ թիֆլիսի և դուստի դեներալ-նահանգ սպեա է նշանակուած, ի՞նչ էր կարծում ս'իկ - Նախիջևանի տերահաջակ Ալիխանով-Ավարակին: Ինքն իստ ինքեան թիֆլիսում նա մեծ «ղալաթիներ» տնել շի կարող բայց սպաւորութիւնը դաւաններում վտտ է, և սրպէս արտոյայտութիւն թուրքերը քաջալերած, նո-

րից շարժեցին, բայց ինչպէս ասացինք, ստատիկ ջարդ-
ւեցին: Խիստ խուզարկութիւններ կատարուեցին. յատկապէս
Թիֆլիսում. բանտարկուած են բազմաթիւ յեղափոխականներ
զանազան կուսակցութիւններից:

Արատամուտ (Գուրիա) տպատմութիւնն է: Հաս-
տատու ընդհարումների լուրեր են գալիս Արատանի զանա-
զան կողմերէ, որ տարաբախտաբար ձշտել աս այժմ՝ ան-
հարին է:

Բոլոր ծայրահեղ իմերիկերը այստեղ փակուած են կառա-
վարութեան ձեռքով, մնացածները հաղիւ հող ի սիրովում
են: Մոսկուի աղտուածութիւնը կատարեալ ձեւական է. ճիշտ
է ցենզուր չը կայ, բայց սչ ոք չի համարձակուած ծպտուն
հանել որովհետեւ իմերիկ փակուած է: Ռուսական «աս-
մանագրութիւնը» Արծնոս դարձու, որ սոցհարթը լստում է
իր բոլոր լուսադոյն զաւակներին:

Թէ էրբ կը վերջանայ Թիֆլիսում զինուորական գրու-
թիւնը, չը գիտենք. Ան այժմ կեանքն այստեղ դժուար է և
ամեն բովէ կարելի է սպասել նորանոր սարսափներ: Խուլի-
զանների իմեր ահագին է: Հայրենասիրական ընկերու-
թեան՝ անդամների սուսերը անձամբ տեսանք և նրանց
ն ո մ է ր ր վեց հազարից անց էր: Այդ սուսերը ծախում
են սրկաններին, այդպէս են կազմում «հայրենասերների»
բանակը և պ ա շ ա պ ա ն ու թ իւ ն դ ա հ ի:

Ճ Գ Ն Ա ժ Ա Մ Ը

Թիֆլիս, յունւար 6 | 19.

Երկար ու ձիւ նկարագրութիւններ չը սպասէք
մեզին: Կոշմարի տակ ենք ամենքս էլ, գրեթե՝ ոչ մի-
ջոց, ոչ տրամադրութիւն, այժմ՝ որ «են գերագոյն
ձգնաժամն է», մեր թիւրքահայ եղբայրների արտա-
յայտութեամբ, այժմ որ, յիրաւի, «կեանքի ու մահ-
ւան» խնդիր է դրւած խեղճ, բազմաշարքար ժողովրդի
առաջ: Ե՛րբ և ի՛նչպէս կը վերջանայ այս գարհուրելի
փորձութիւնը: Ե՛րբ և ի՛նչ պայմաններում պիտի հան-
գիստ թողնէ մեզ այս գարշելի, վայրենաբարոյ խու-
ժանը... Զարդ, հրդեհ ու աւերած — ահա ամենօրեայ
փաստը: Հրացանների անվերջ որոտումներից, զէնքի
անընդհատ շահունից կարելի է խելագարել... Թուրքը
ջարդուած է հայից անհամեմատ աւելի. բայց յետ
կացողը չէ: Անարդ «վէնդետտան» աւելի և աւելի է
բորբոքում:

Մտերս խառնուած են, չը գիտեմ որտեղից սկսել:
Լեցիք ի հարկէ, որ Գանձակն ու Թիֆլիսը ևս ազատ
չը մնացին թուրքերի յորձանքից: Իսկ այսօր հրդեհը նո-
րից տարածելու վրայ է և կառավարութիւնը աւելի
ափաշխարայ, աւելի ցինիկով խրախուսուած է հայի
թշնամուն:

Հարկուոր է գրեթէ մի հրաշք այս դժոխային կա-
ցութեանը դիմագրուելու համար: Թուրքերը զինուած
են, ազատ, անվախ, իսկ մեզ շարունակում են զինա-
թափ անել, հալածել, բանտարկել: Գեներալ Տ ա կ ա յ-
չ վ ի լ ի ն, որի վրայ միամիտները յոյսեր էին դրել,
թէ պիտի խողաղացնէր Գանձակի ընդարձակ նահան-
գը — դուրս եկաւ մի հրէշ, բառիս կատարեալ նշանա-
կութեամբ: Նա կարողացաւ իր քեռու, «սակաշինձէի
վրէժը առնել: Գանձակը մասնեց կրակի և կոտորածի
և Ներսիսի պէս հրձեց իր գործով... Մանրամանու-
թիւնները սիրտ չը կայ գրելու — կը կարգաք Թիֆլիզի
էփալ թերթերում:

Վը կարգաք այնտեղ և «Գ ա շ ն ա կ ց ու թ ե ա ն»

մասին, որ հայ ժողովրդի պահպան հրէշտակն է այս
սե օրերում: Այդպէս է մտածում այսօր ամեն մի
հայ և «Գաշնակցութիւն» բառը ամենքի շրթունքների
վրայ է: Գանձակի ամբողջ հայ քաղաքամասը նա սպա-
տեց ջարդից ու կրակից: Գաւառներում ևս դիմագրու-
թեան հոգին է նա, և պաշտպանողական գործողու-
թիւններից անցնում է յարձակողականի, ինքն էլ —
ձարահատեալ — յաճախ աւերում է ու կրակի մատ-
նում թաթարական գիւղեր: Ամբողջ հատոր է պէտք՝
«Գաշնակցութեան» վերջին ժամանակում մղած կռիւ-
ները նկարագրելու համար:

Հարկ կայ ասել, որ մեր կազմակերպութիւնն ևս դեռ
երէկ բաժանում էր հայի ճակատագիրը. միշտ ամ-
բաստանած, միշտ հալածուած և այն՝ ոչ միայն բռնա-
պետութեան ու թուրքերի կողմից, ոչ միայն հայ հա-
սարակութեան խոհեմ, «քաղաքագէտ» տարրերի կող-
մից, որոնք Գաշնակցութեան գոյութիւնը համարում
էին պատահասներէրից մինը և պատրաստ էին հաշտու-
թեան ձեռք մեկնել խուլիգան կառավարութեանը —
այլ և... սօցիալ-դէմոկրատների կողմից, ուսս վրացի
և այլն: Նրանք օրօրում էին անուշ երազներով և կծն-
կրետ, շանթող փաստեր էին հարկաւոր՝ նրանց սթա-
փեցնելու համար: «Հայ նացիոնալիստները, Գրօչակեան-
ներն էին մեղաւոր և հէնց որ սօցիալ-դէմոկրատները
միջամտեն՝ կռիւը կը դադարի,» — այսպէս էին քարո-
զում նրանք և տասն ամաւայ աղէտներից յետոյ, երբ
թաթարական արշաւանքը սպառնաց նաև Կովկասի
մայրաքաղաքին, նրանք վճռեցին, վերջապէս խօսքից անց-
նել գործի... Լաւ է, իհարկէ ուշ, քան երբէք, և կա-
տարեց անխուսափելին: Սօցիալ-դէմոկրատիայի իբրև
հաշտարար միջնորդի, զինուած հրապարակ գալը՝ Գաշ-
նակցութիւնը, բնականաբար, ողջունեց, իսկ թուրքերը
չը գնահատեցին և յարձակելով սօց-դէմոկրատների
վրայ՝ սպանեցին նրանցից մէկ հոգի և վերաւորեցին մի
բանիսին... Փառք և պատիւ դադախարի անձնուրաց
զինուորներին, որոնք նոյնքան արժանի են մարդկային
խոր երախտագիտութեան, որքան այն անվէհեր հայ
ուսանողները, որոնք Օդեսսայի վերջին արինահեղ «պօ-
գրօմներում» կոււեցին և ընկան՝ հալածական հրէանե-
րի մարդկային իրաւունքները պաշտպանելիս:

Այդ ցաւալի դասից յետոյ սօցեալ-դէմոկրատներին
ուրիշ բան չէր մնում, բայց եթէ հեռանալ թուրքա-
կան բանակից, թողնել միջնորդի դերը, թողնել աւ-
ժամանակէ միջազգային, պրօլետարական համերաշխու-
թեան ապարդիւն քարոզը թուրքերի մօտ. նրանց մնում
էր արդար ու օրինաւոր ճանաչել Գաշնակցութեան տար-
տիկը, որ միշտ եղել է և է շարունակ ինքնապաշտ-
պանութիւն:

ԳԵՊԳԵՐԸ ԶԻԲՐԱՅԻՆԻ ԳԱՒԱՌՈՒՄ

Հասրուք, հոկտեմբեր 10.

Հաշտութիւնից մի բանի՝ որ յետոյ թուրքերը սկսեալ
բերի Լէին զիշերը անհամար բանակութեամբ հաւաքուած
են Գաւառլարի շուրջը և պաշարում գիւղը գրեթէ չորս
կողմից: Միւս օր վաղ առաւօտեան՝ դեռ արշալոյսը չը բա-
ւած, նրանք մտեանում են գիւղին և ուզում են ներս
խուժել:

Մէկը քնած, միւսը գեռ տեղերի մէջ պառկած, հայերը մնում են շարած թուրքերի անակնկալ յարձակումից, բայց չնորհիւ իրանց յատուկ բաջում լեռան, շատ էլ չեն վհատուում. իսկոյն գէնքի են դիմում և պաշտպանուում են քաջարի կերպով:

Կռիւր կատարի է լինում և աւերիչ: Թուրքերի թիւր աւերանում է բոլոր առ բոլոր նոր և համ աւերում իսկ հայերը սրտեղից պետի սպանեն նոր ոյժերին Յոյսերը դրած իրենց բազուկների վրայ, նշանաբանը «Մահ կամ ապաստութիւն» շարունակում են պաշտպանել: Նրանք քշում են թուրքերին իրենց հայերի նախօրօք պատրաստած դիրքերից դէպի ներքի, դրաւում այդ դիրքերը և սկսում կրակ թափել փակնող թուրք կառուների յետեւից: . .

Տեսարանը ստիպի էր, սրտածմիկի: Առջ առաջ տեղ մինչև խոր գիշեր շարունակուում է կռիւր, և նա ճակատը դէմ դրած թշնամու սրին, կարծր դնակին՝ հերոսաբար պաշտպանուում է մինչև վերջ:

Կռիւր վերջանում է նրանով, որ թուրքերը կռուի դաշտում թողնելով 15 սպանւած և մի քանի էլ ծանր աւ թիւթի վիրաւորներ՝ յետ են նահանջու. և Սպանւածների թիւում լինում են նաև մի քանի յայտնի բէկեր, սրանցից մեր ճանաչածը՝ շխալուղի յայտնի Ալին և իր երկու միւս եղբայրները:

Հայերից սպանւում է ջրողայում մի մարդ, ծանր կերպով վիրաւորուում են զիւրի մէջ երեք մարդ և մի կին: Այդ կինը դիրքերը փամփուշտ ասնելու ժամանակ է վիրաւորուում: Յարգանք նրան:

Յաջորդ օրը կռուի տեղը դալիս են դաւաւաւապետ ժիւրբալով մի կումբ կողակներով և տերահաշուակ Հիւսէյին ազան իր աշխարհահաշակ աւաղակամբով: (Սա հիւզում գերի բռնածն է):

Հայերը, ինչպէս և պէտք էր սպասել, չեն թողնում աւաղակամբին մտնելու գիւղին և պահանջում են, որ Տեւուում սպանեն Վրչ պաշտ նախան սրճանագրութիւններ կազմելուց յետոյ դաւաւաւապետ կողակների մի ասանակ է թողնում Գրանարում և յետ դաւանում: Իսկ Հիւսէյն աղան, իրեն յատուկ կեղծաւրութեամբ առանց կարմրելու և խղճի խայթոյց զգալու նորից սկսում է շոյել հայերին, որ հաշտ մնան: . .

Սայց հայերը լաւ են ճանաչում Հիւսէյին աղաներին, այն աղաներին, որոնք առաւօտից մինչև երեկոյ, թուրք դիւրացան պառկեցրած իրենց ասն մէջ, ծեծել են տալիս ճիւղաներով, որ հրացան ասնեն և ինչո՞ւ համար: . .

Այդ կռուից յետոյ սկսում են հայերի մասնակի պաշտութիւնները, որոնք մի նոր պատուհաս են բերում մեր զլինին:

Գլանարի փառաւոր դիմագրութիւնից յետոյ գարձակ չաշատութիւն է կնքուում, բայց ինչպէսի հաշտութիւն: . . Մասային կատարած փոխում է անհատական աւերի և թուրքերը թաքնւած այս կամ այն յիփի տակ, այս կամ այն ճանապարհի վրայ, մէկիկ մէկիկ կտորում են հայերին, անդամահատում, յօշոտում նրանց մարմինները, այլանգակում անշնչացած դիակները: . .

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մ Ա Կ Ե Դ Օ Ն Ա Կ Ա Կ Մ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մեզ հազորդում են հաստատ աղբիւրից, որ մակեդոնական դատի համար աշխատող կարեւոր ֆրակցիաները նորերս միացել են ի մի ընդհանուր մակեդոնական կազմակերպութիւն, որի նշանաբանն է «Մակեդոնիան մակեդոնացիներին» և որը յեղափոխական ճանապարհով պիտի ձգտէ իր նպատակին—Մակեդոնիայի անկախութեան: Այդ միութիւնից դուրս է մնացել գեներալ Յօն Է վի կուսակցութիւնը: Միացած

մարմինը՝ ուղղել է նրան մի տեսակ ուլտիմատում, որի մէջ ամենախիստ սպառնալիքներով պահանջում է ձեռնարկել իր գործունէութեան:

Նորակազմ մարմնի կանոնադրութեան մէջ կարգում ենք ի միջի այլոց

«Մակեդոնո-Վլարենոպոլեան ներքին Յեղափոխական կազմակերպութիւնը նպատակ ունի միացնել Մակեդոնիայի և Վլարենոպոլեան վիլայէթի բոլոր դժգոհ տարրերը, առանց ազգութեան իւրաքանչիւրի նւաճելու համար կատարուող ինքնավարութիւն այդ երկու երկրների համար:

«Կազմակերպութիւնը ընդգիծանում է այդ երկրների նւաճման ու բաժանման՝ որ պետութեան ձեռքով էլ կատարելի նա:

«Այդ նպատակին հասնելու համար, կազմակերպութիւնը աշխատում է շօյլինիստական պրօպագանդի և ազգայնական դժտութիւնների դէմ, որոնք պատակտում ու թուլացնում են ազգաբնակչութիւնը իր կռուի մէջ ընդհանուր թշնամու դէմ: Նա ձգտում է արթնացնել ազգաբնակչութեան յեղափոխական ոգին ու գիտակցութիւնը, նա իր բոլոր միջոցները ի գործ է դնում՝ ուզած ժամանակին զինել ու երկիրը ընդհանուր յեղափոխութեան նպատակով: Նա աշխատում է բարձրացնել ազգաբնակչութիւնը անտեսապէս ու մտաւորապէս և նպաստում է նրա լէզալ օրինական կռիւն՝ թիւրք կառավարութեան դէմ:

«Մակեդոնո-Վլարեն. ներքին Յեղափ. կազմակերպութիւնը բաղկանում է տեղական յեղկազմակերպութիւններից, որոնք կազմւած են ասմեն մի վայրի անգամներից:

«Կազմակերպութեան անդամ կարող է լինել Եւրոպական Տաճկաստանի իւրաքանչիւր բնակիչ, առանց խորութեան սեռի, կրօնի, ազգութեան և դաւանանքի:

«Ամբողջ կազմակերպութիւնը ղեկավարում է Կ Ե Ն Գ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն Կ Օ մ ի տ է ն:

«Յաշտ օտար պետութիւնների, կազմակերպութեան ներկայացուցիչ հանդիսանում է ներկայացուցչական մի մարմին»:

Թ Ե Ր Թ Օ Ն

Կ Ա Ղ Ա Ն Դ Ի Ը Ն Ծ Ա Ն

Նւէր հայ մարտիկներին

1905 թւականի վերջին օրն էր: Տարեվերջի արեւը անցնում էր Մասիսի ետեւը և նրա սոււրբը իր հսկայական շրջապատով ամբողջում, ծածկում էր Արարատեան ընդարձակ դաշտը: . .

Ք. աւանում, եկեղեցու փոքրիկ զանգակի մեղմ զօղանջիւնը հրաւիրում էր գիւղացիներին՝ տարւայ վերջին աղօթքին: Ղանէս ապէրն էլ իր սովորութեան համաձայն, շտապեց դէպի եկեղեցի:

Նա գիւղի ամենախելացի և փորձած մարդն էր

Համարում. նրան ըսում էին. բոլորը մի առանձին պատկառանքով:

Շատ բան էր տեսել Վանէս ապէրը իր ձիգ ու երկայն կեանքում. դեռ երիտասարդութեան օրերին, ուսաց տիրապետութեան առաջին շրջանում, նա յաջակ վկայ էր եղել մահմեդական բռնաւորների, խաների ու բէգերի, անզուսպ վերաբերմունքին դէպի հայ ժողովրդի նահապետական բարբերը. անարդարութեան անթիւ փաստերի դիմաց նա ստէպ խորը դայրութ էր զգացել և, նոյն իսկ երբեմն, մտքովն անցէր կացրել վատ գրայններից վրէժխնդիր լինել: Բայց միշտ էլ հաշտի առնելով շրջապատող պայմանները, ուր ամենքը բնական էին գտնում այդ երեւոյթները, դարերով սրբագործած այն փիլիսոփայութեամբ, թէ թուրքը անօրէն է, թէ նրա գործած շարութիւնների դէմ շարութեամբ պատասխանելը դէմ է աւետարանի ոգուն և թէ այդ զրկանքներից ազատելու համար միայն աղօթել պէտք է, Վանէս ապէրն էլ կամաց-կամաց ճնշել, մտքըն էր իր մէջ ըմբոսացող, բողբոջ ոգին և գերի զարձակ իր պայերի աւանդական թելադրութեանը: Քանի քանի անգամներ - աղջիկ փախցնելու, ճամբորդ թաշտներու, գիւղի դեղեր հրդեհելու դէպքերում—նա եկեղեցի էր շտապել աղօթել որ Աստուած նրանց հեղինակներին դարձի բերէ, և դրանով իր խիղճը հանգստացրած տուն վերադարձէր:

Մի շարք տարիներ վերջը, մինչ թաթար-թուրքական երբեմնի գազանութիւնները պատմութեան շարքն էին անցել և մինչ Վանէս ապէրը մոռացութեան էր աւել իրեն վրդովող դէպքերի յիշողութիւններն իսկ, յանկարծ որտեղից որակ՜ բռնարարներում դարբնւած թուրքական վերջին բարբարոսութիւններն եկան յուղիւ նրա հանգիստը: Նրա ամբողջ հոգեկան աշխարհը ստին ու վրայ եղաւ: Բուն չունէր նա: Օրերով մտածում էր հաշտեցնել կատարող փաստերը տարիներով կրթած, ամրապնդած իր համոզումների հետ, բայց այդ նրան չէր աջողուում: Ներքին կուր կար նրա մէջ և այդ կուրը շարունակեց օրեր, շաբաթներ, մինչև որ նա մի որոշումի հանգեց...

Ու մի օր, վաղ առաւօտ, Վանէս ապէրը կանգնած իր հինուուրց տան գոտնը, փոքրիկ հրապարակում, իր երկայն ու թաւ յոնքերի տակից գիտում էր Մասիսի գաղթը, որ աւր միջոցին պստղում էր արևի առաջին ճառագայթներից: Նայեց երկայն ու երկայն, կարծես դեռ չէր կշտացել 72 տարւայ ընթացքում նայելուց: Բայց այդ օրւայ նայածքի մէջ ինչ որ խորհուրդ, թուիչք կար: Աչքերը լցւեցին:

—Հէյ, հէյ, շնորհակալ նա, ամեն ինչ անցնում է, միայն դու ևս մնում նոյնը, նոյն անասան, ծեր Մասիսը, անունիդ մատաղ: Քանի քանի անգամ, նեղ լողէներին, բնկ եմ դիմել և միշտ էլ դու քո լուութեամբ համաձայն ես եղել հետս: Հիմայ նոյն լուութիւնը, նոյն համաձայնութիւնն ես տալիս, ես էլ կը կատարեմ:

Անց ու մտախոհ ներս մտաւ...

Երկու ամսից ի վեր՝ հին, երբեմնի ըմբոսացումը իր անզուսպ թափով գլուխ էր բարձրացրել Վանէս ապոր ոգու խորքում: Նա այդքան ժամանակամիջոցում իր հեղինակաւոր ձայնով արել էր այն, ինչ որ անհրաժեշտ էր նկատել...

Այս անգամ նա յուզած տմաւ եկեղեցի: Անգնեց իր տեղը, հասակակից ուրիշ ծերունիների շարքում: Եկեղեցում կատարող ժամերգութիւնը ոչ մի տարբերութիւն չունէր սովորականից: Աղօթողները թէպէտ նոյն մարդիկ, բայց այս անգամ տարբեր զգացմունքներով, տարբեր աշխարհայեացքով տարած՝ սպասում էին ժամերգութեան վերջանալուն:

Ժամը վերջացաւ: Տէրտէրը «Հայր մերը» սկսեց և յիբկեա ի չարէ՛ ով փակեց: Աղմուկի մարդիկ ցրեցին. մնացին գիւղի ծերունիները, բանիմաց մարդիկ՝ Վանէս ապոր համախոհները: Նրանք ուրիշ, աւելի անհրաժեշտ, մի աղօթք ունէին:

Չղջումի անհրաժեշտութիւնը կապարաքարի պէս ծանրացել էր ամենքի կրծքին. մարդիկ արձանացած էին, նրանց շնչառութիւնը կարծես դադարած:

Վանէս ապէրը վստահ քայլերով առաջ անցաւ և ձեռքերը բարձրացնելով դէպի վեր՝ բարձր ձայնով աղաղակեց.

—Տէր, դարեր ու տասնեակ դարեր է, որ աղօթում ենք քեզ, ամեն օր «Փրկեա ի չարէ՛» աղաղակելով, բայց մեր ամբողջ աշխատանքը դուր անցաւ. դու չ'ուզեցիր կամ չը կարողացար փրկել մեզ չարից: Նոր տարին գալիս է մեզ գիմաւորելու արիւնի և աւերմունքի մէջ: Տէր, ներիր, որ այսուհետեւ այլ ևս չը պիտի դիմենք բեղձնոյն աղաչանքով: Մենք մեր յոյսը մեզ վրայ դրինք—այդպէս է վճուած: Ներիր, որ քո որդու բերանով արգելած սուրբ գտանք մեզ փրկիչ և նրան ապակնեցինք: Ներիր մեզ, որ մեր որդոց, տարիներով խոհեմութիւն, համբերութիւն քարոզելու փոխարէն, դրա հակառակը պիտի աւետանք: Համբերութեան բաժակը լցած է, այլևս տանել չենք կարող:

Նա լուեց:

—Ամէ՛ն, կանչեցին բոլորը միաբերան, և խորհրդաւոր երկիւղածութեամբ դուրս եկան եկեղեցուց: Մի ծանր քար կարծես ընկել էր նրանց կրծքից:

Վանքը շտապեցին դէպի սուռ:

Տանեցիները սպասում էին Վանէս ապոր՝ կաղանդին դիմաւորելու համար: Չոր միջերի սեղանը, ըստ սովորութեան, պատրաստ էր և երեխաները նրա շուրջն էին գաւնում: Նրանց արամադրութիւնը, միշտ երեխայական, նոյն էր, իսկ հասակաւորները, Վանէս ապոր որդիքն ու հարսները, հեռու էին տոնական արամագրութիւն ունենալուց: Նրանց վրայ խիստ ազդում էր Վանէս ապոր մույլ դէմքը, որ անսովոր լրջութիւն էր ներկայացնում:

Նրանք գիտէին, թէ գիւղի ծերերը մի քանի անգամ է՛ ժողովում են, երկար խօսակցում, վիճաբանում ինչ որ խնդրի առթիւ, որ իրենց համար դեռ պարզ չէր մի բան միայն պարզ էր, որ իրական փոփոխութիւն կայ նրանց մտածմունքների մէջ. նրանց միշտ խոհուն, լուրջ և կատակասէր լինելուց հեռու կենդանի շարժմունքները աչքի էին ընկնում: Վանքն էլ զգում էին, որ նոր տարին տարբեր է լինելու սովորական նոր տարիներից:

Գիշերւայ կէսը մտնում էր: Վանէս ապոր տանը մրգերի սեղանի երկու ծայրերում յատուկ մսեր վաւեցան: Ընծաներ բաժանելու սովորական ժամէր:

Ծերունու պատուերի վրայ առաջ որդին մեծ դժարութեամբ մօտ բերեց մի արկղ, որ նոր էր ստացել:

Ա Մ Ս Ա Լ Ո Ւ Ր Ե Ր

— Կարծես երկաթից ձուլած լինի, հեռավոր ասաց նա, արկղը դնելով հոր առաջ:

— Երկաթ լինելուն երկաթ է, որդիս, բայց մարդկանց դարբնելու համար շինած:

Այդ խորհրդաւոր խօսքը հասկանալ դժուար էր, ուստի և ամենքը մի առանձին անհամբերութեամբ սպասում էին արկղի բացւելուն:

Սրտերի բաբախիւնը արագանում էր:

Հանդիսաւոր էր վայրկեանը:

Ղանէս ապէրը երկար, անթարթ աչքով արկղին նայելուց յետոյ՝ նոր ոգի առած սկսեց.

— Որդիք, կաղանդ է. ըստ սովորութեան, այսօր էլ ընծաներ պիտի բաժանեմ ձեզ, բայց չը վարմանաք, եթէ փոխանակ հագուստ, արդուզարդ տալու, մի նոր տեսակ ընծայ նւիրեմ ձեզ: Երբ ընծան ստանաք, թերեւս մտածէք, թէ ես ծերացել, ցնդել եմ: Չէ՛ որ ես էի որ շարունակ դեմ էի դէնքերի հետ գործ ունենալուն, միշտ ասելով թէ կրակի հետ մի՛ խաղաք, ձեռքներդ կայրւի: Բայց կեանքի դառն փորձը և այսօրուայ մեր դրութիւնը ինձ ստիպեցին այլ մարդ գառնալ: Առէ՛ք այդ ընծաները և դիտե՛ք պաշտպանել ձեզ և ձեր պատիւը. միայն մի՛ մոռացէք մեծահոգի լինել և ի չարը չը գործ դնել այն միակ միջոցը, որ ձեզ փրկելու է: Անդէն մարդու վրայ կրակ չ'անէ՛ք, թողլ վրայ չը յարձակւէ՛ք, կանանց և երեխաներին չը դիպէ՛ք, բայց ձեզ չարութիւն նւիրողի նկատմամբ անխնայ եղէ՛ք:

Ղերջացրեց, բաց արեց արկղը և այնտեղ եղած չորս հրացաններից երեքը տեց իր երեք որդոց, մէկն էլ կախեց իր գլխովը: «այս էլ իմն է՛» աւելցնելով իսկ ութ աորձանակները բաժանեց հարսներին, աղջկներին և հասուն թռուներին: Յետոյ կանչեց իր բազմաթիւ մանկահասակ թռուներին և նրանց միւրգ բաժանեց:

— Երբ մեծանաք, դուք էլ կը ստանաք այսպիսի ընծաներ ձեր հայրերից. մեծացէ՛ք և արժանի եղէ՛ք նրանց:

Գո՛հ էին ամենքը, գո՛հ էր և Ղանէս ապէրը:

Երբ ուղիւ կէս գիշեր եղաւ, Ղանէս ապէրը վերցրեց իր հրացանը և լուսամուտից օդի մէջ կրակեց. սենեակը լցեցաւ վառօդի ծխով ու հոտով:

— Հոտդ անոյշ, խունկ ու կնդրուկից էլ աւելի, հոտիւ մատաղ բացականչեց յափշտակած ծերուկը և իսկոյն պատերից բոլորին դուրս դալ բակը և մի մի անգամ փորձել ստացած ընծաները: Մի քանի վայրկեանի մէջ Ղանէս ապոր բակը հրաձգութեան վայր դարձաւ:

Նոր տարին սկսւում էր կրակով:

Այդ միջոցին գիւղի շատ բակերում նոյնն էր տեղի ունենում: Ղանէս ապոր համախոհները բոլորն էլ այդ օրը նոյն ձևի ընծաներ էին բաժանել իւրայիններին:

1906-ի յունւարի մէկին, վաղ առաւօտից, Բ. գիւղի տղամարդիկ և կանայք զէնքի վարժութիւններ էին անում մօտակայ դաշտում:

Հրացանների դղրդոցը տարածւում էր հեռու հեռու, դէպի բազմաթիւ հայ գիւղեր և շրջակայ ձորերի սովորական լուսութիւնը վրդովում իր փոթորիտ, անվերջ կրկնող արձագանքներով— ինքն ապաշտպանութեան կոչի արձագանքներ, որոնք վառօդի հոտի ու ծխի հետ թռչում էին դէպի ամեն կողմ:

Ու այդ անընդհատ դղրդոցը ոչ զբի խորթ չը թւաց:

Նա ամենքի սրտից էր խօսում:

Տարին էր այդպէս:

Frankfurter Zeitung-ին հետեւաւն են հեռագրում Վաշինգտոնից.

Նախագահ Ռուզվելտ հրատարակեց մի աղերսագիր, որ ուղղւել են իրեն Անգլիայի ու Եւրոպայի բազմաթիւ ակա՛նաւոր քաղաքացիներ և որով խնդրում են Նախագահին միջոցներ ձեռք առնել որպէս զի Հաագի միջնորդ խաղաղարար ատեանի առաջիկայ նի.տին՝ Հայկական խնդիրը բնութեան օրէի:

Նոյն լուրը Պարիզեան «Matin»-ը տալիս է այս ձևով:

«Պ. Ռուզվելտ հրատարակեց բազմաթիւ և ամենայայտնի եւրոպացիների կողմից իրեն ուղղւած մի աղերսագիր, որով խնդրում են Նախագահին միջնորդել՝ դաժարելու եւրոպական պետութիւնների մի համաժողով, ուր պիտի խորհուրդ ձեռք առնելէք միջոցները թիւրք կայսրութեան մէջ խաղաղութիւն ու անդորրութիւն հաստատելու համար:

Այդ աղերսագրով, որ ստորագրած են մեծ թւով եւրոպայի քաղաքական անձեր, որոնց մէջ՝ Բերթրոլ, Նախկին սենատոր ու Ֆրանսիայի արտաքին գործերի մինիստր, ապա 31 ուրիշ սենատորներ ու Ֆրանսիական պարլամենտի 25 անդամներ՝ խնդրում են նմանապէս Ռուզվելտին՝ հոգալ, որ Հաագի Ատեանը իր առաջիկայ նիստում զբաղւի մասնաւորապէս Հայկական դորձերով և խորհի հարկաւ որ միջոցները, հայերի վիճակը բարւոքելու համար, Տակաին յայտնի չէ, թէ ինչը Ռուզվելտը ինչ պիտի օրոշի այդ աղերսագրի առթիւ:

*

Չ է մ ու Բ ր ա յ ու, սկանաւոր անգլիայի հայասերը, նոր ազատամիտ մինիստրութեան մէջ պաշտօն ստանձնելուց յետոյ, նորերս Balkan Committee-ի մի ժողովում արտասանել է մի ձուռ, որով խոստանում է, իբրև մինիստր, շարունակել իր աջակցութիւնը մակեդոնական ու հայկական դատին:

Գաւք շէք կարող չը խոստովանել, ստել է Բրայս իր ունկնդիրներին, որ հայերի ատապաճքնէ՛ր աւելի սարսփելի են, քան մակեդոնացիներին: Ատաս էմ, ուրեմն, որ ձեր կովտէն իր ուժերի համեմատ պիտի աջակցէ Հայաստանի բարեկամներին: Արիւս կաղնակերպութիւնները ևս ձգտում են իրազործել մի վե՛հ նպատակ, մէկը ամենաբարձր նպատակներից, որ կարող են հետամտել մի մեծ և ազատ երկրի քաղաքացիները: Գաւք չը պիտի միայն զբաղէք օրուայ մայրութիւններով, այն բռնակալութեամբ ու այն անկարգութիւններով, որոնք այսօր մեր յատուճն են յարուցանում, ձեր զործը դերազանցում է դրանցից, որովհետև Գաւք հանդիսատես էք նոր աղքերի ծննդեան, աղքեր, որոնք պիտի փորրիկ են ու թողլ բայց որոնք թերեւս մի օր կը լինեն չոր ուժեր, քաղաքակրթութեան ու ազատութեան համար աշխատող... Եւ չը պիտի հրաժարւեմ այդ վե՛հ նպատակի մտահոգութիւնից և պիտի օգնեմ ձեզ իմ իշխանութեանս ասկ եղած բոլոր միջոցներով...»

*

Պետերբուրգի տրիւնուս կիրակիի տարեգարծի առթիւ՝ ներկայ յունւարի 21-ին ամբողջ Եւրոպայում տեղի ունեցան մասսայի ջոյցեր, կազմակերպւած սօցիալիստական կուսակցութիւնների կողմից և Բրիւսէլի միջոցապիս Սոյ. Բիւրօյի հրահանգով: Ամեն տեղ սօցիալիստ հրետորները շեշտում էին իրենց ծառերի մէջ այն միտքը՝ որ Ռուսաստանի պրոլետարիատի պարտութիւնն ու յաղթանակը համաշխարհային բանւոր ընդհանրութեան պարտութիւնն ու յաղթանակն են, քանի որ ռուսական բռնապետութեան դրոյթութիւնը ասիական համարւում է մի չոր խոչընդոտ՝ Սօցիալական Յեղափոխութեան համար, ամբողջ Արևմուտքում:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԱԶԴԵՐ

Շ Ր Ջ Ա Բ Ե Ր Ա Կ Ա Ն Ն Ե Ր

Այս դասն ու արհեստից օրերում շ. Յ. Գաշնակցու-
թիւնը նորից կոչ է անում հայ ու թուրք ժողովրդին: Նա
գիտում է ձեզ, աշխատուոր ժողովուրդ, ձեզ, որ կրօնքի վրայ
տանում էք տանջանքի ու ցաւի բեռ, ձեզ, որ քամում էք
դաւաճանների ու սոճաղործների եղբայրասպան յանցանքի
դատութիւնը: Եւ տասն ամիս է, որ սկսել է եղբայրա-
սպան կոնքը, երկուստեք ոչնչացումը, տասն ամիս է, որ մեր
հայրենիքի ամեն մի անկիւնում, ինչպէս փոթորիկ, անց-
նում է աւերած սիւնի, հրդեհ, թալան ու կոտորուած:

Նայն փոթորիկն է, որ սյուր կախած է նաև թիֆլիսի
հայ ու թուրք ազգաբնակչութեան զլիսն, սպանալով պն-
բան անմահներ: Հերիք է սյուրան անմեղ զոհեր ու արհես-
տի դէմ բողոքում է մարդկային զգայմունքը ու խիղճը:

Երեկայ ու այսօրույ դէպքերի ու զոհերի առ թիւ մենք
յայտնում ենք մեր յաւն ու վիշտը: Միտմանակ կոչ ենք
անում երկու ժողովրդներին էլ՝ շիրտնել սասնարհեմութիւնը
ու զոհ չ.ր զնալ սոճաղործ պրօփոխայնայի:

Շ. Յ. Գաշնակցութեան թիֆլիսի կ. Կովտէ

23 նոյեմ.

Հայ Յեղափոխական Գաշնակցութեան թիֆլիսի Ինքնա-
պաշտպանութեան Կենտրոնական Մարմինը խափա պատե-
րում է, որ ոչ ոք չը համարձակի անցորդներին խուզարկել,
դէքերը լուր կամ բռնել և բանտարկել, և թէ նրանք հար-
բած՝ անկարգութիւն չեն անում կամ դէնքը հանած՝ խոս-
վութեան և յուզմունքի տեղիք չեն տալիս:

Գինւորական դատի կենթարկուեն մեր գինւորներից նը-
րանք, որանք հրադէն կը պարպեն անմեղ և խաղաղ քաղա-
քայինների վրայ:

Շ. Յ. Գ. Ինքնապաշտպանութեան կ. Մարմին:

Թիֆլիսի ազգաբնակչութեանը.

Երեկ, 23 նոյեմբերի, ամբողջ օրույ ընթացքում շ. Յ.
Գաշնակցութեան թիֆլիսի կազմակերպութիւնը իր բոլոր ու-
ժերով աշխատեց զայն ժողովրդական զարթոյթը և բոլոր
տաղ վերջ տալ վրդովեցուցիչ սպանութիւններին: Եւ շնոր-
հիւ գրան յաջողեց ամբողջ զիշերը խաղաղ անցնել: Առա-
ւատ վաղ կազմակերպութեան կամուարները յարգարում էին
ազգաբնակչութեան խանութները բանալ և սովորական դաղ-
մունքներով պարագել: Ժամը 8 և կէսին մի խումբ հայեր
մտան թուրքաց թաղը, հաւաքելով թուրքերին սխեցին
համոզել նրանց՝ որ վերջ տան կռիւն, որի վերաբերմամբ
կարողու համաձայնութիւն: Այդ խօսակցութիւնից յետոյ՝
թուրքերը կամայ-կամայ հեռացան հայերից և երբ հոյերը
մնացին առանձին, շրջակայ թուրքերի աներից յանկարծակի
հրայանաձգութեան բռնեցին փողոցում գտնուող հայերին և
սպանեցին մէկին ու վերաւորեցին 3-ին:

Այսպէս ուրեմն մի անգամ ևս մեր դրացի թուրք ամ-
բողջ դաւաճանեց իր խօսքին: Արանով պարզ է, թէ ում
վրայ է ծանրանալու գալիք աղէտների պատասխանատու-
թիւնը:

Շ. Յ. Գաշնակցութեան թիֆլիսի կ. Կովտէ

24 նոյեմ.

Ի նկատի ունենալով երեկ քաղաքում պատահած մի
շուրջ սպանութեան ու կոտորածի քամունքի դէպքերը, հարկ
ենք համարում յիշեցնել հասարակութեան, որ ինքնապաշտ-
պանութեան նպատակն է միմիայն պաշտպանել, երբ տեղի
կանենայ յարձակում խաղաղ ու անմեղ քաղաքայինների ան-
ձի և զոյրի վրայ: Վնասել խաղաղ քաղաքայիններին, բար-
բարաներն վայել միջոցների գիտել՝ թալանել, կոտորել ու
հրդեհել՝ ամենախիստ կերպով սրղելում է:

Իսկ մեր գինւորներին հրամայում ենք հետեւել ու ձերբա-
կալել յանցաւորներին և յանձնել կ. Կովտէին:

Շ. Յ. Գաշնակցութեան թիֆլիսի կ. Կովտէ
24 նոյեմ.

Շ. Յ. Գաշնակցութիւնը յայտնում է ի գիտութիւն
ընդհանրութեան, որ նա ոտայել է առասպ սոցիալ-դէմո-
կրատիական բանաբախան կուսակցութեան թիֆլիսի կամ-
տեից հետեւեալ ծանուցումը:

«Եկեալք ունեցալք, որ բարձր բացի աստիճանակա գա-
ծուողութիւնը, որ արտաբայեց արանց արագութեամբ մեր պատկերի
վրայ առանց սեւեւ աւիթի մեր կողմէն, այն ժամանակ սպանել
մէկը և վիրտուոցին երկուսը մեր յանդէմնէն, մենք վերցիմք մեր
պատկերը և գրանով վերագնում էք մեզանց արւալ պատասխանա-
տարիսն ապագայ դեպքի նախաժամը»

Եւ այսպէս Սօցեալ-Դէմոկրատիական կուսակցութեան
ջանքերը՝ վերականգնել խաղաղ յարաբերութիւններ թուր-
քերի և հայերի մէջ՝ ապարդիւն անցան դժբախտաբար: Եւ
այդ վատոր մի անգամ ևս ապացուցեց, թէ թուրքերը
ամեն տեղ և միշտ հանդիսացել են յարձակող կողմ և
նրանց յանձն առած բարոյական պարտաւորութիւնները եր-
բէք զին չեն ունեցել: Եւ այս անգամ ևս ազգերի եղբայր-
ութեան և խաղաղութեան դաղափարի համար կուող Սօց-
Դէմոկ. կուսակցութիւնը միտ յեղափոխական կազմակերպու-
թիւնների հետ միասին հանդիպեց խոչընդոտի ազգբնակի
արամադրում թուրք խուժանի կողմից:

Հայ Յեղափոխական Գաշնակցութիւնը բոլոր ջանքերը
գործ կը դնի հարկաւոր դիմադրութիւնը անխու թուրքերի
սղբէտիվ գործողութիւններին: Միևնայն ժամանակ նա
յայտնում է, որ մեր կուսակցութեան կողմից ձեռք առնուող
բոլոր ակիվ միջոցների միակ նպատակն է խաղաղութիւնը
շուտամիջով վերականգնել և դաղաբեցնել այն բռնութիւն-
ները, որ թուրքերի պատերազմիկ մտքը գործում է խաղաղ
աղբարնակութեան դէմ:

Այդ պատճառով Գաշնակցութիւնը յայտարարում է ի
գիտութիւն ընդհանրի.

1. Ամեն մի բռնութիւն խաղաղ և անզէն թուրքերի
վրայ՝ կը հալածուի, իսկ նրանց գոյքը թէ խանութներում և
թէ աներում չը պահուեն:

2. Ընդհանրութեան շրջանից դուրս գինւորում թուր-
քերը մինչև խաղաղութեան վերականգնումը գինաթափ
կ'անեն մեր կուսակցութեան կովտէից լիազօրութիւն ունե-
ցող անձանց ձեռքով:

3. Միևնայն թուրքերի կողմից յարձակումները դաղաբե-
ցնելը, նրանց անցնելը, շէտք շրջանից պատերազմական շըր-
ջանը, չէ թողարկուի:

Հայ Յեղ. Գաշնակցութիւն

28 նոյեմ.

ՄԵՐ ՀԻՊՈՒՆԻ ԳԼՇԵԼԿՑԼԿԵՆ ԸՆԿԵՐՆԵՐԻՆ

(Շրջաբերական նամակ)

«Եկեալք խորի անխմելից Մ... իր անուղղելի վարձ ու բարձր,
նստուր (վերին աստիճանի խայտառակ օրինակ և սեւ վերելու,
նստուր) և մի անբողջ օր այդ միևնայն ընկերների և նա-
նուցների վրայ նստակն արձակելով՝ սպանուով և կապում շարտ-
րիմնի ու առաջացնել, նեւացում է նայն խորի անխմելից:

Յեղափոխական գաղափարը, որպէս և նրա մարմնացնող յեղափո-
խակ գործը լինելով արագան և ամենամիտակեր բոլոր գործերից
այդ գաղափարի խրատանչխո գինւորից պատմելու մ. անպայման
սպանուիլով, վարձ ու բարձր անապարտ մտնորիսն և ամենաբնիւր
նստուրներ: Հակառակ սրանց, վերջուցով անօրինակ լի վարձուեր
առիթ է սպիտ կենտրոնով կամիսխա՝ սրտով միանգամ էլ յարտե-
լու մեր արձանի արձակցական ընկերներին, լինել վարձ ու բարձր
անպայման մտնուր և օրինակելի, բարձր սպանելով յեղափոխականի
անուր և նրա գրօտակը աննի օրինակով աշխարհ խայտել արձա-
նուր, գիտակից և նախած յեղափոխականների արձուր, ուսայրու-
րիսն արձակելով յեղափոխականի կայտնում, յանգնուր և սա-
ուր ընկերակուրիսնների նե՛ս՝ ստակապու և նրա սպանուր և և

բարոյական առաւելութիւններէ եւ ստամկնութիւններէ վրայ: Եւ այն ժամանակ հասարակութիւնը, որ լաւն եւ շիտակը համաշխարհ մամուր բնագրին ունի՝ զիտ իր կարգին անասնման խանգալաւորութիւն ցոյց տալ ղեպի ազնիւ գործք եւ քննակաւանակն՝ իր արգար զայրոյքն ար- սայայտել ղեպի ամեն մի անարժան վարմամբ:

ՎՐԵՃԻ ԿԵՆՊՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Արեւմտեան Բիւրօն ստացած .:

Ռ ո ռ ո ս ս ս ա ն .—, ԴՐԱՍՎ՝ կովիտէն 5000 մր.
Գ Ե ր լ ա ն ի ր ա .—Տիւրքիկէն՝ Ա. Թ.էն ի նպաստ „Հայ Ուսանող.
Ռազմական Ժօնի կովկասումն՝ 12 մր. 30 ս.
Ֆ ր ա ն ի ա .—Պարիզ Ա. Ռ.էն նւեր 50 մր.
Ե գ ի պ ս ո ս .—Ալէքսանդրիա „Մօսկի երացանից՝ նւեր 60 մր.
Ի ն զ ի . գումար 5122 մր. եւ 30 սանխտ:

Պաղտանեան Կեդր. Կովիտէն՝

№ 13-ի շարունակութիւնը.
ԹՈՒՎԱՅԻ ԽՈՒՄԵՐԷՆ՝ ի հաշիւ 1904 (յուլիան--ղիկսեմբեր).—
Անկրանիկ 21 մր. 40 ս. Սերոբ-Աղբիւր 35.75, Հրայր 25, Պասանի 12:
Գումար 114 մր. 15 սան.
ՊՐԱԽԱՅԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷ՝ Առիւծ խ. 30 մր. Կարմիր Լէռ 33,
Գուրգլե խ. 51, Աղիզ 31, Նիհար խ. 32, Անկրանիկ խ. 36, Բանուր
Պետրոսի միջոցաւ հաւաքում 35, Մ. Ե. Եւ Մ. Բ. 40, Մ. Սարսափ 5,
Կվար 2, Ծաղիկ 2՝ Գումար 297 մր.
Ծանօթ.—նոյն Լեռակովիտէն 1904 տարւան քաղաքի մէջ 600 մր.
ինքնահոնր գումար 3398 մր. 70 ս. ոսկի եւ 1875 լիւ 5 ս. արծաթ:

Ապառաժի Կովիտէն՝

Խմբերից՝ Նեղոկ 50 ռուբլ. Արցախ 21, Կովկաս 13, Փարս 10. 67,
Խրան 10, Արագի Գ. 48, Երկար 16, Պարպաս 4. 15, Պասխ 103. 44,
Նամու 13. Վարազ 34. 50, Գործակցասար 200, Կայծ 3. 60, Արա-
րաս 17, Մուրն 12, Վրլժ 4. 35, Ապակի գ. Անկրանիկ խ. 11. 70,
նոյն գ. Թումանի խ. 17: ՇԱՂԱԿ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷՆ՝ նիտեւեպ խմբերից՝
Մուրն 28. 80, Թեմրոթ 28. 80, Զէյթուն 10. 50, Սասուն 9. 40,
Սեր 5. 50, Մուրն 8, Սարձոր գ. խ. 2, Յողբանակ Ա. գ. 10, Խաչ Լ. Ե.
գ. 8. 50, Մեղրանոր գ. Ժ. 18. 49, Անապատիկ Գ. 12. 16, Սասուն
17, 60, Եղիանաբերդ 2. 8. 80, Արև 5. 20, Վարապուտան Թ. 8. 67,
Ես 5. 75, Զոր գիւղ 4. 70, Կլար գ. 8, խմբերից՝ Ծայր Թ. 23. 25,
Տիգրանակիւրս գ. Լ. 21. 62, Վասպուրական ԺԱ. 32. 50, Խարազան գ.
Ի. 15. 02, Մեքարան գ. Ժ. 10. 78, Անապատիկ գ. Գ. 9. 35,
Շէնիկ գ. 27. 95: ՄԻՋԱԿԵՏԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷՆ՝ Գործիխ խ. 8. 20,
Գլխակ գիւղից 4. 35, Գեւանաձոր գ. 4. 75, Գիւղ գ. 4. 45, Տիգրակ
խ. 13. 05, Նիկիոլ խ. 23. 50, Գաւառ գ. 8. 20. Ծննդին գ. 5. 05,
Յոյս գ. 17. 90, Տապան գ. 2. Բաշի գ. 14. 35, Գեւանաձոր գ. 2
անձ. 2, Ռոկի Ա. խ. 5. 55, Գարբալայր գ. 10. Սպիտակ Խաչ գ.
26, Գործիխ 6. 20, Ռոկի Բ. խ. 11. 25, Զեմեպ խ. 9, Շաւարան գ.
11, Բարաղբիւր գ. 4. 75, Ռոխանոր գ. 8, Գեւանաձոր գ. 4. 75,
Նրանիկ գ. 5. 20, Տապան գ. 2, Գիւղ գ. 4. 45, Նիկիոլ խ. 28, Գլխ-
լան գ. 4. 35, Գոթիխ խ. 8, Գաւառ գ. 7, Նամու գ. 10. 28, Նոպաս
11, Թոթիխ 7. 87, Բարալանչ գ. 3. 40, ՄԻՋ. ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՅԻՑ
Գարուն խ. 13. 50, Երան խ. 5. 60, Յոյս խ. 5. 55, Երանի խ. 4. 80,
Ոյժ 2. 20, Ապառաժի վանառականներից անխլի. Ա., Բ. Եւ Գ. բաժ.
Նեղոկ խ. միջ. 450. Արագի խ. 60. 89, Բարխարն գ. 30, Վանքե-
Շէն գ. 9, Գլխակ գ. 45, գիւղերից՝ Ծառեղ 17. 04, Բերդ 25.
12, Սեփանոս 25, Վարդին Խաչ 29. 30, Աղբիւր 8. 50, Զոր 13. 50,
Բերդ Ա. 9. 6-15, Բերդ Բ. 8. 82, Զապա 20, Ծառեղ 21. 89, Կրկրան 43,
Մաղիե-ժեն 4. 25, Բեքարակ 5, ԽԱՂԷՆ Բ. մասից.—Սարսափ գ. Ոյժ
խ. 1. 50, գիւղերից՝ Մեղրասար 15. 90, Սանասար 22. 90, Անապատ
15, Վանասար 8, Զանց 25. 95, Ծախ-Բար 8. 80, Խաչ-Բար 4. 65,
Վրլժ 9. 90, Լաչիկ 9. 15, Մոսկով 16. 05, Վարդիս 17. 40, Սարսափ
74. 70: Ապառաժի խմբերից՝ Բաժիկ 7. 30, Սարսափ 3. 20,
Պարպաս 4. 15, Զրասար 8. 75, Հրայրան 2. 80, Հրայր 15. Կարկաս
8. 90, Սեր 11. 30, Արցախ 6, Երիւս 3. 80, Գանձ 4, Անկրանիկ 17.
50, Լոյս 6. 95, Մարտեան 25, Խնձր 20, Կրակ 21. 55, Արագ 44. 44,
Կայծ 9, Վագր գ. խ. 13, Վանառականների Գ. բաժ. Նեղոկ խ. միջ.
400, Կղարժ գ. 15, Պարսուրբ գ. 4, Իրջեմ գրչից 9, նւեր 1.—Ն.Էրեն
Ծառեղ գ. 25, Ես 25, Պ. Թանգից 10, նւերներ 44. 65, Նեղի գ. 5,

Հարսանիկից 5, Բերդանոր Կարմիր Խաչի խ. 10, Շանակերտում երկ.
Թումանի խ. 8. 25, Տարգան Բ. Աղբիւր գ. 10, Իրգեկ Կոյմանիկից.
13, Բերդ գ. 16. նոյն գ. լանգաւորներից 150, Բերդ Ա. գ. 20, Երկ-
զան 10, Նեղի 3. 90, Շրջիկ Մուշեղի միջ. Կ. Ա. 3, Գ. Ա. 2, 3, Գ. 2,
Ն քաւրի ղեկն բաց բողոքելու արքիւ. 417, Հանգանակութիւն՝ Բիլ-
րու գ. 14. 63, Կորսան 14, Ծառեղ 50:

Ինքնահոնր գումար 3,906 ռուբլի 31 կոպ.

Ծովա յի Կովիտէն՝

Մաս մը բան 108 դան. Փրանց 108, Կաղին 20, Խոնոր Մարդ 20,
Կայծ 10, Կարմիր 15, Փայտ 20, Երկար 25, Թուրք 54, Արծիւ 40:
Գումար 460 դանկան.

Վ. ի Վրլժ Կովիտէն՝

Գարչոյլ 5 օսմ. ոսկի, Ռոկի 5 օսմ. ոսկի, Օր. Զապլի 60 դան.
Զարնայր 40 դան. Գումար 1180 դանկան:

Յայեանների Կովիտէն՝

Կրակ 24 դր. Վրլժ 24, Շանք 12, Զենք 4, Գեղամ 4, Վարուժ 2,
Գեղ 4, Գաւակ 4, Աննուարայն 28. 5, Լակ 23, Պալաստ 3 անգա-
ւուն 57, Եղօ 29, Բարս 29, Թարրոյլ, Գ. Մ. Ա. Եւ ոմն 19 ականն 95,
Ախոյեան 19, Գիտակ 10, Լայլ 2 անգամն 32, Սարսափ 52, Գոթիխ 19,
Տ. Թ. 203, Ռոկի 103, Լեւոնապոլիս 774, Բանսարկաղկերու համար՝
Աննուարայն 34. 5, Հրայր 20. Պալաստ 5, Լակ 5, Ախոյեան 8, Պալ-
աստ 9. 5, Լեւոնապոլիս 888: Հանապուհար 2753. 5 դան. ուղ:

Հ Ա Յ Յ Ե Ղ . Դ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

ՀՐԵՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

	մր. ս.
1. Ապաստակաւորն ոգի (սպասուած)10
2. Յեղաշոթակաւորն կեանքից (սպասուած)05
3. Գողցնի սպորան (սպասուած)05
4. Գիտակաւորն սոցիալիզմ. Ֆ. Էնգելս40
5. Հայ Յեղ. Գաւառակաւորն ծրագիր	—
6. Կոնկրետն խմբի արձանագր. (սպասուած)20
7. Կարնոյ յեռասակին (Չարս Կարնոյ)50
8. Հ. Յ. Գ. Երեւոյ ղեկի. ժողովի անհնարաբարներ	—
9. Գրքերն. Homo homini natus. Վ.Ա.Ր.Վ.Գ.Ե.Ս20
10. Երիտասարդներն. Պ. ԿՐՄՈՏԿԵՆ20
11. Ապաստակաւորն հանապարհին. Գ.Ա.Ր.Վ. Գ. գրնդի30
12. " " " " " Բ. "60
13. Մեքարայնի քաղաքաբնութիւն. Լ.Լ.Լ.Ն.Ե.50
14. Ապաստակաւորն հանապարհին. Գ.Ա.Ր.Վ. Գ. գրնդի30
15. Հայաստան եւ Օթոմանիա50
16. Կովկասն վերջեր. Ե. ԱՆՆՈՒՆԵ.	3.00
17. Հայերնիքի գաղափար. Մ. Վ.Ա.Ր.Վ.Գ.Ե.Ս.	1.00
18. Կովկասեցիական կոնկրետներ	—
19. Գեղի կար. Ե. ԱՆՆՈՒՆԵ.	2.00
(Կովկաս՝ 1 ռուբլի, Ամերիկա՝ 1/2 դոլար).	
20. Յեղաշոթակաւորներն. Ա. ՆՆՎ.Ա.Ն.Ե.Ս.Ն.20
21. Նախադիմ Կովկասն գործունէութեան	—
22. Идея и парадокс. В. Арапеткин50
23. Les theories de Bakou A. ARAZI20
24. Յեղաշոթակաւորն դաւն20
25. Հ. Յ. Գ. Երեւոյ ղեկի. ժողովի անհնարաբարներ	—
26. Կոյ Օստիւտակաւորներն (քաղաքներն)10
27. Les Plaies du Caucase E. AKNOUNI	2.00
28. Ապաստակաւորն հանապարհին. Գ.Ա.Ր.Վ. Գ. գրնդի40

Մ Ե Ծ Ա Գ Ի Ի Ր Պ Ա Տ Ա Կ Ե Ի Ն Ե Բ

Բարիկէն, Պետի, Կարօ, Սերոբ, Վառան, Հրայր,
Սերոբ եւ որոյց. հասք 50 սանխտ:
„Հայկական Ապաստանացի“ — Ալլիգորի, շէկի իր, խոնր
դիրմով, պատի. համար — հասք 1 մրանի:

Բ Ա Տ Ն Ա Մ Ա Կ Ե Ի Բ

Յեղաշոթակաւորն Երանների պատկերներով, „Հայկական
ապաստանացի“ եւ Ֆինլանդիա-Կովկաս. հասք 10 սն.